

Skötsel och restaurering av betesmarker och slätterängar

En sammanställning av den
regionala naturvårdens kunskap
och erfarenheter

Jordbruksverket
Naturvårdsverket
Riksantikvarieämbetet

Rapport 2004:11

Skötsel och restaurering av betesmarker och slåtterängar

En sammanställning av den regionala
naturvårdens kunskaper och erfarenheter

Jordbruksverket, Naturvårdsverket,
Riksantikvarieämbetet

Författare

Sara Overud och Tommy Lennartsson

Referenser

Martin Sjödahl, Jordbruksverket

Ann-Christin Weibull, Naturvårdsverket

Förord

Bakgrund

Denna rapport har framtagits inom projektet ”CAP:s miljöeffekter”. Projektet, som grundar sig på ett regeringsuppdrag drivs sedan flera år av Jordbruksverket, Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet och har till syfte att följa och utvärdera miljöeffekterna av den gemensamma jordbrukspolitiken, CAP (Common Agricultural Policy).

Ett viktigt mål

”Senast år 2010 skall samtliga ängs- och betesmarker bevaras och skötas på ett sätt som bevarar deras värden. Arealen hävdad ängsmark skall utökas med minst 5 000 ha och arealen hävdad betesmark av de mest hotade typerna skall utökas med minst 13 000 ha till år 2010”.

Så lyder ett av delmålen inom det nationella miljö kvalitetsmålet *Ett rikt odlingslandskap* som riksdagen har antagit. Av delmålet framgår det att ängs- och betesmarkernas skötsel är central samt att restaurering av ängar är nödvändig för att delmålet ska kunna uppnås.

Jordbrukspolitiken och Miljö- och landsbygdsprogrammets inverkan

Jordbrukspolitiken påverkar mängden betesmarker och slåtterängar på ett övergripande plan till exempel genom att påverka lönsamheten i olika typer av produktion. Den mer detaljerade utformningen av skötseln av betesmarker och slåtterängar påverkas emellertid mest av de ersättningar och den rådgivning som ges specifikt för skötseln. Dessa ersättningar finns huvudsakligen inom miljö- och landsbygdsprogrammet. Läsaren av denna rapport bör ha grundläggande kunskaper om miljöersättningen till betesmarker och slåtterängar. Ersättning ges för slåtter och bete för alla ängar och betesmarker. Särskilda regler gäller för skogs-, fäbod- och alvarbeten. För marker med värden som kräver särskild skötsel kan tilläggsersättning ges. För att få tilläggsersättning krävs att brukaren får en åtgärdsplan över markerna. Denna upprättas av en rådgivare från länsstyrelsen och innehåller avgränsningar, villkor och råd. Vid upprättandet av en åtgärdsplan genomförs vanligen ett fältbesök. Inom miljöersättningen för betesmarker och slåtterängar finns också möjlighet att få ersättning för kompletterande åtgärder, bland annat lieslätter. Ersättning för kompletterande åtgärder kan endast ges för marker som berättigar till tilläggsersättning. Kompletterande ersättning för lieslätter ges i de fall markens eller gårdens förutsättningar kräver slåtter med lie och under förutsättning att den aktuella slåtterängen berättigar till tilläggsersättning. Det gäller till exempel stenbundna eller trädbärande marker där maskinell slåtter är omöjlig. Slätter med minimanuell motorslätterbalk är godkänt som lieslätter. Bland de synpunkter som kommer fram i rapporten finns en diskussion om relevansen i kravet på lieslätter. Möjligheten (det är frivilligt att söka lieslätter och det är inget som myndigheterna kan kräva) att slå med lie och få betalt för det inom ramen för miljöersättningen är baserad på att vissa värdefulla marker inte låter sig skötas på annat sätt. Inom miljö- och landsbygdsprogrammet finns också en ersättning för restaurering av ängar och betesmarker men den har hittills haft liten areell omfattning.

Studiens syfte och genomförande

Aldrig tidigare har så mycket ängar och betesmarker skötts med hjälp av ersättning. Miljöersättningen är det viktigaste styrmedlet för detta och målet är tydligt (se ovan). Förutom

inom ramen för miljöersättningen sköts och restaureras marker även i andra sammanhang och ibland även med annan finansiering. Mycket forskning pågår också på området¹. Man kan konstatera att skötsel och restaureringsfrågorna är komplicerade. Samtidigt har de en stor betydelse för biologisk mångfald och kulturmiljövärden. På länsstyrelserna finns en lång tids samlad erfarenhet och stort engagemang kring dessa frågor, både inom ramen för de olika ersättningar som finns och har funnits för restaurering och skötsel men även inom t.ex. skötsel av naturreservat och inom lokala och regionala samverkansprojekt. På länsstyrelserna finns också stor kunskap kring de regionala aspekter som berör skötsel och restaureringsfrågor. För att få ökad kunskap om de faktorer som är viktiga för skötsel och restaurering av ängar och betesmarker har forskare på området ombetts att sammanfatta sina och länsstyrelsernas erfarenheter och kunskaper. Kunskap och erfarenheter från både det praktiska såväl som från det administrativa genomförandet har prioriterats. Arbetet är en viktig del i utvärderingen av ett styrmedel som det är mycket svårt att utforma på ett effektivt sätt.

Arbetet är tänkt som ett komplement till de undersökningar som gjorts inom projektet där miljöersättningen till betesmarker och slåtterängar nyligen har utvärderats². Särskilt fokus lades där på effekterna av arbetssättet med tilläggsersättning och åtgärdsplaner. I denna rapport belyses i stor utsträckning samma frågor. Slutsatserna från denna studie kommer också att kunna tjäna som kunskapskälla och grund i framtida utformning av styrmedel för skötsel och restaurering av ängar och betesmarker.

Rapporten och undersökningen har utförts av Sara Overud och Tommy Lennartsson vid Upplandstiftelsen³. Arbetet har genomförts under vintern 2003-2004. Förutom i denna rapport har resultaten även presenterats vid ett seminarium på Naturvårdsverket 25 mars, 2004. Uppdraget har finansierats av Naturvårdsverket, av forskningsprogrammet Naturvårdskedjan vid Centrum för Biologisk mångfald samt av Upplandsstiftelsen genom Interregprojekt Skärgården.

Viktiga slutsatser

I rapporten framkommer uppgifter som i många fall styrker de slutsatser som tidigare dragits vid utvärdering av miljöersättningen till betesmarker och slåtterängar. Det finns även helt nya förslag, påståenden och slutsatser. Här görs ett försök att sammanfatta de viktigaste framkomna slutsatserna. Särskilt slutsatser och påståenden med relevans för jordbrukspolitikens utformning lyfts fram.

Övergripande slutsats

Åtgärdsplanerna och miljöersättningen för skötsel av betesmarker och slåtterängar har haft en positiv effekt på möjligheterna att bevara biologisk mångfald. Detta är den samlade bild som ges i rapporten.

¹ Bl.a. inom HagmarksMistra, www.cbm.slu.se/forskning/hagmarksmistra/hagmarksmistra.htm och inom Naturvårdskedjan, www-naturvardskedjan.slu.se

² SJV2004. Tre nya miljöersättningar – Hur blev det? Rapport 2004:5. Jordbruksverket.

³ Upplandsstiftelsen ägs av landstinget och kommunerna i Uppsala län. Stiftelsen bildades 1972 för att ”underlätta och stimulera allmänhetens friluftsliv”. Stiftelsen driver en mängd projekt både för friluftsliv och naturvård, i samverkan med bl.a. markägare, länsstyrelser och kommuner. Stiftelsen äger ca. 20 naturområden, varav de flesta är reservat och några är friluftsområden.

Samordning

Bristen på samordning inom och mellan myndigheter (främst Jordbruksverket och Länsstyrelserna) diskuteras i rapporten. De interna bristerna inom länsstyrelserna kommer fram samtidigt som kritik riktas mot att kontrollerna av regelverket styr för mycket. En annan brist som tas upp är avsaknaden av ett diskussionsforum kring skötselfrågor. Likaså kan de brister i dokumentationen som författarna lyfter fram nämnas. Dokumentationen av åtgärdsplaner görs olika på olika län.

De synpunkter om brister i samordningen som uttrycks överensstämmer väl med resultaten från tidigare utvärdering⁴. Där lyftes bland annat problematiken med avsaknad av regionala policydokument för arbetet med åtgärdsplaner fram liksom den dåliga utnyttjandegraden av miljöersättning inom Natura 2000 områden. I intervjuerna framkommer resonemang om att en regional policy för hur arbetet med åtgärdsplaner ska bedrivas skulle kunna vara en risk som hotar flexibiliteten. Problematiken med att skötseln i reservat är för dålig lyfts också fram. Det påpekas att det inom skyddade områden finns en tendens att undvika miljöersättning för att inte låsa fast sig.

Åsikten att kontrollanterna har stränga regler som styr verksamheten och att kontrollkurserna motverkar variationsrikedom framförs i rapporten. Den kritik mot kontrollarbetet och kontrollkurserna som informanterna framför bör egentligen riktas mot regelverket eftersom kontrollen endast ska ses som ett sätt att se till att reglerna följs. Samtidigt ska man komma ihåg att det inom myndigheternas kontrollarbete finns utrymme för tolkningar av regelverket. Regelsystemet är till för att uppnå miljömål samt att fördela pengarna och administrera verksamheten. I detta ingår därmed att regelsystemets stringens måste vägas mot dess flexibilitet. Ett mycket väl fungerande samarbete mellan rådgivare och kontrollanter är av största vikt för systemets trovärdighet. Detta fungerar sannolikt ofta bra men exempel på motsatsen har framförts av lantbrukare⁴. Här finns förmodligen möjligheter till en del förbättringar både inom och mellan länsstyrelser och jordbruksverket.

Kunskap och uppföljning

Kunskapsbristen kring skötselfrågor är en del av bakgrunden till hela rapporten. Kunskapsluckorna är stora och det många saker att ta hänsyn till vilket kräver en bred kompetens. Tidsbegränsning och personalomsättning leder ofta till schablonartade åtgärdsplaner trots att syftet är ett riktat kvalitetsbevarande.

Bristen på uppföljning av utförda åtgärder och av dess effekt diskuteras också och den är tydlig. Samtidigt påpekas att uppföljning är mycket tidskrävande och att det måste göras avvägningar av hur man fördelar resurserna. Åtgärderna i åtgärdsplanerna har följts upp i Hallands län på ett sätt som verkar vara framgångsrikt. Även vid restaureringar är det brist på uppföljning av utförda åtgärders effekt. Det vore rimligt att en genomtänkt utvärdering av ersättningsarnas effekter på biologisk mångfald och kulturmiljövärden ingick i utformningen av programmet. En vetenskaplig sammanställning⁵ har visat att det inte bara i Sverige finns brister i uppföljningen av miljöersättningsarnas effekt på biologisk mångfald, utan att detta är ett problem inom hela EU. I och med att ängs- och

⁴ SJV2004. Tre nya miljöersättningar – Hur blev det? Rapport 2004:5. Jordbruksverket.

⁵ Kleijn D. & Sutherland W.J. 2003, How effective are European agri-environment schemes in conserving and promoting biodiversity? Journal of Applied Ecology, 40, 947-969.

betesmarksinventeringen blir klar 2004 kommer förutsättningarna för uppföljning att förbättras eftersom det kommer att finnas en bra grund att utgå ifrån.

I rapporten diskuteras särskilt igenväxningen. Det finns olika uppfattningar om hur stort och akut problemet med igenväxning är. Men informanterna på länsstyrelserna menar att röjningsbehovet är mycket stort. Uppgifter om hur hårt betestryck det vanligen är i markerna går också isär. Både uppfattningen att markerna betas för hårt respektive för lite finns regionalt. Variationen i betestryck mellan olika marker lyfts fram som viktig för mångfalden. Brist på betesdjur är ett av de största problemen enligt de intervjuade. Ett annat är att ängsskötseln är svår och dyr och reglernas naturvårdsnytta är oklar.

Flexibiliteten

Alla intervjuade tycker att miljöersättningssystemet förbättrats och blivit mer flexibelt sedan det infördes.

”Flexibiliteten i stödformerna kunde vara bättre. Reglerna passar inte våra regionala förhållanden.” Detta och liknande påståenden framförs på flera ställen i rapporten. Det framgår dock inte på vilket sätt problemet uttrycks. Två exempel som ofta nämns är möjligheten att tillåta/kräva betesfria år under femårsperioden och möjligheten att tillåta att röjning sker långsiktigt över flera år så att marken har ”rätt utseende” först efter några år. Bägge dessa möjligheter finns inte med nuvarande regelverk. I övrigt finns det i rapporten inga exempel på önskvärda skötselåtgärder som inte är tillåtna i regelverket för ersättningen. Synpunkten att flexibiliteten i systemet utnyttjas dåligt framförs också vid något tillfälle i rapporten. En möjlighet är alltså att kritiken beror på att tjänstemännens kunskap om systemet bitvis är dålig. Åsikten om liten flexibilitet i ersättningen kan även grundas på administrativa regler om avgränsningar och fleråriga åtagande.

Ur lantbrukarens perspektiv kan åtgärdsplanen ibland vara en besvärlig blandning av villkor och råd. Detta stämmer väl med tidigare utvärderingar där ungefär en fjärdedel av brukarna hade svårt att skilja på krav och råd i åtgärdsplanen⁶.

Brukarkontakten

Fältbesöket lyfts fram som en av de viktigaste faktorerna för att få till ett lyckat resultat av en åtgärdsplan. Även detta bekräftas av tidigare undersökningar⁶.

Övriga reflektioner

Eftersom det inte alltid finns entydiga svar vilken skötsel som ger ”bästa” naturvårdsnyttan kan ledning sökas i regionalt traditionell skötsel. Den biologiska mångfalden är ofta anpassad till och formad av den traditionella skötseln. En regionalt anpassad skötsel är också ett kulturmiljövärde i sig. Ett av åtgärdsplanernas syfte är att ge möjlighet till anpassning av skötseln till regional tradition.

Landskapsanalyser och landskapsperspektiv är viktigt vid bland annat prioritering av restaureringsobjekt. Marker som inte har höga inneboende värden kan ändå behöva prioriteras genom att de är en viktig del i ett historiskt eller ekologiskt sammanhang.

⁶ SJV2004. Tre nya miljöersättningar – Hur blev det? Rapport 2004:5. Jordbruksverket.

Författarna är ansvariga

Jordbruksverket, Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet har bidragit med synpunkter och kommentarer men det är författarna Sara Overud och Tommy Lennartsson som själv ansvarar för innehållet och slutsatserna i rapporten. De förslag och idéer som läggs fram i rapporten är sådant som framkom vid intervjuerna och de kan ses som en önskelista där prioriteringar saknas. De är inte relaterade till kostnader och inte färdigutredda och är alltså inga förslag som myndigheterna lämnar.

Jönköping i juni 2004

För CAP:s miljöeffekter:

Martin Sjödahl & Anki Weibull

Innehåll

1	Inledning	11
1.1	Kunskapsbrist, problem och möjliga lösningar	11
1.2	Urval av regioner	11
2	Utförande	13
3	Sammanfattning av intervjuerna.....	15
3.1	Intervjuer som metod att samla in kunskap.....	15
3.2	Jordbrukspolitik och omvärld.....	15
3.3	Uppföljning av åtgärder	15
3.4	Vilken uppföljning skulle behövas?	16
3.5	Dokumentation	16
3.6	Hur kan informationen utnyttjas för att besvara frågor?	16
3.7	Miljöersättningsystemet.....	17
3.8	Vad fungerar bra respektive mindre bra?	17
4	Några konkreta förslag:.....	19
5	Tack	21
6	Resultat av intervjuerna	21
6.1	Övergripande	21
6.2	Observationer och erfarenheter	29
6.3	Specifikt för arbetet med åtgärdsplaner	41
6.4	Uppföljningar	48
6.5	Slutligen	52

1 Inledning

1.1 Kunskapsbrist, problem och möjliga lösningar

De senaste 10-20 åren har mycket hänt vad gäller naturvård i odlingslandskapet. Praktiska erfarenheter har byggts upp bland människor som arbetar på landets länsstyrelser, inom naturskyddsföreningar, hembygdsföreningar mm. Kunskapen bygger på observationer från tusentals timmar i fält fördelade över hela landet. Någon sammanställd kunskap finns dock inte och det har varit osäkert hur generellt man kan använda kunskapen för att besvara frågor och utforma råd och anvisningar.

Forskningsresultat med praktisk betydelse för skötsel av jordbrukslandskapet har än så länge varit tämligen få och kontakten mellan praktiker och forskare bristfällig. De, från naturvårdens synvinkel, viktigaste frågorna har sällan blivit föremål för forskning. Den allra senaste forskningen har dock indikerat flera allvarliga problem rörande dagens skötsel.

Det är uppenbart att dagens skötsel, både inom naturreservat och inom miljöersättningssystemet, delvis vilar på bräcklig kunskapsgrund. Men vilka är de allvarligaste bristerna, och hur ska vi besvara frågorna? Denna studie sammanställer de frågor som fyra länsstyrelser ansett vara viktigast, tillsammans med allmänna synpunkter på skötsel och restaurering. Vidare den kunskap som finns på länsstyrelserna, som skulle kunna bidra till att besvara frågorna. Slutligen analyseras några frågor närmare för att se hur problemen skulle kunna belysas med hjälp av den regionala naturvårdens kunskap, ensamt och i samarbete med forskning.

Studien har genomförts av Upplandsstiftelsen i samarbete med Centrum för Biologisk mångfald på uppdrag av Naturvårdsverket. Upplandsstiftelsen har bidragit med egna medel genom Interregprojekt Skärgården.

1.2 Urval av regioner

I arbetet med rapporten har stor vikt lagts vid att få ett representativt urval av regioner där skiftande problem och lösningar på dessa belyses. Valet har fallit på Norrbottens, Uppsala, Västmanlands och Hallands län. I Norrbottens län har man stor erfarenhet av skötsel av slätterängar, något som till stor del saknas i många sydligare län. Uppsala län har ett till stor del öppet jordbrukslandskap med betesmarkerna belägna på de moränkullar som sticker upp ur åkermarken. Av inlands länen finns Västmanlands län med som representant. Här har industrin länge haft en ställning som på många platser konkurrerat ut jordbruket. Hallands län representerar södra och västra Sverige. Halland skiljer också ut sig som ett län där bristen på betesdjur inte är alarmerande, det handlar snarare om att dirigera betesdjuren från vallen ut på naturbetesmarkerna. Stora arealer havsstrandbeten och ljunghedar ger landskapet sin särprägel.

2 Utförande

För att samla in den kunskap som finns i de fyra typlänen har intervjuer gjorts med personer som har odlingslandskapets natur- och kulturvärden som arbetsfält. Samma frågor har ställts till alla län, med mindre justeringar för att täcka in regionala skillnader och särarter. Intervjuerna har bandats med hjälp av diktafon och sammanställts och sammanfattats i efterhand.

I Uppsala län gjordes intervjuer vid två tillfällen. Först med landsbygdsenhetens rådgivare inom biologisk mångfald och vid ett senare tillfälle med de anställda på miljöenheten som ansvarar för skötseln av naturreservat. I de övriga länen har samtliga intervjuade varit närvarande vid samma tillfälle. Miljöenheten i Hallands län hade pga. tidsbrist inte möjlighet att vara med vid intervjun. I Norrbottens län var fyra enheter representerade: lantbruksenheten, naturvårdsenheten, miljöanalysenheten och sektorledningen för livsmiljö. Till sist gav vi på Upplandsstiftelsen, som arbetar med biologisk mångfald i odlingslandskapet, våra synpunkter och erfarenheter angående skötsel och restaurering av betesmarker och slåtterängar.

Tabell över de intervjuades organisatoriska placering och deras nuvarande arbetsuppgifter. Varje rad motsvarar en intervjuad person.

Län	Placering	Arbetsuppgift
BD	Lantbruksenheten	Rådgivning och handläggning av bevarandefrågor i odlingslandskapet
BD	Lantbruksenheten	Handläggning av djur- och arealbaserade EU-stöd
BD	Lantbruksenheten	Handläggning och kontroll av djur- och arealbaserade EU-stöd
BD	Naturvårdsenheten	Skötselplaner i naturreservat
BD	Enheten för miljöanalys	Kulturmiljöövervakning, miljömålsuppföljning inom kulturmiljöområdet
BD	Enheten för miljöanalys	Miljömålsuppföljning
BD	Sektorledningen för Livsmiljö	Vård och skötsel av anläggningar i skyddade områden
U	Miljöenheten	Förvaltning av naturreservat med inriktning på odlingslandskapet
U	Miljöenheten	Tillsyn och förvaltning av naturreservat, administration av vårdmedel
U	Lantbruksenheten	Restaurering av slåtterängar och betesmarker, rådgivning inom KULM 1
C	Landsbygdsenheten	Rådgivning inom KULM 1
C	Landsbygdsenheten	Rådgivning inom KULM 1, ängs- och betesmarksinventeringen
C	Landsbygdsenheten	Rådgivning inom KULM 1, restaurering av betesmarker och slåtterängar
C	Miljöenheten	Skötsel av naturreservat
C	Miljöenheten	Skötsel av naturreservat
C	Miljöenheten	Skötsel av naturreservat
N	Lantbruksenheten	Rådgivning inom KULM 1
N	Lantbruksenheten	Ängs- och betesmarksinventeringen
N	Lantbruksenheten	Restaurering av slåtterängar och betesmarker
N	Lantbruksenheten	Rådgivning inom KULM 1
N	Lantbruksenheten	Rådgivning inom KULM 1
N	Lantbruksenheten	Rådgivning inom KULM 1
N	Lantbruksenheten	Handläggning och kontroll av EU-stöd
-	Upplandsstiftelsen	Projektledare

3 Sammanfattning av intervjuerna

3.1 Intervjuer som metod att samla in kunskap

Intervjuerna har mötts av stort intresse och entusiasm över frågor rörande skötsel och restaurering av betesmarker. Resultatet har blivit långa, intressanta diskussioner och gott om exempel på konstruktiva problemlösningar. För att täcka behovet av att diskutera och förmedla sina erfarenheter finns inget annat lämpligt forum. En enkät skulle med all sannolikhet inte kunna ersätta intervjuer, resultatet skulle bli ett helt annat.

3.2 Jordbrukspolitik och omvärld

Beroende på vilka frågor som är mest angelägna i de olika länen och vilka problem som upplevs störst, har intervjuerna utvecklat sig i olika riktningar. I alla län finns bristen på betesdjur med som ett av de stora problemen. Nedläggningen av jordbruk i skogs- och mellanbygd är alarmerande i Västmanlands och Norrbottens län, men finns med i hotbilden mot odlingslandskapets biologiska mångfald i alla de ingående länen.

För att underlätta för djuruppfödning med betesdrift efterfrågas en stor nationell satsning på att upplysa om vikten av att köpa naturbeteskött. Idag är det nästan helt omöjligt att som konsument välja om man vill köpa kött från djur som gått ute eller djur som är uppfödda inomhus. Om konsumentmakten ska kunna verka krävs det att man vet vad man betalar för och varför.

I många delar av landet är bristen på rationella byggnader det som får många att upphöra med djurhållning. Det är dessutom svårt att få ekonomiska möjligheter att investera i byggnader eftersom bankerna i många delar av landet tycker att det jordbrukspolitiska läget är för osäkert. Idag kan ett investeringsstöd sökas från länsstyrelsen som täcker 20-30 % av kostnaden för fasta inventarier (andelen varierar något mellan länen) eller maximalt 300 000-400 000 kr. Om andelen höjdes från 20-30 % till exempelvis 40-50 % skulle detta sannolikt ge en mycket stor margineffekt i form av fler investeringar.

3.3 Uppföljning av åtgärder

Det genomförs väldigt lite direkta uppföljningar av åtgärder i betesmarker och slätterängar. Anledningen till detta är att man inte har resurser att göra mer ingående studier. I rådgivningen till lantbrukare prioriteras det som ger lantbrukaren bästa möjlighet att uppfylla reglerna för miljöersättningen och att utbetalningen kommer i tid. Det ges knappast ens tid för rådgivarna att läsa litteratur inom området. Fortbildningen är, i tre av fyra län, helt avhängig den information som kommer ut via Jordbruksverkets kurser och småbroschyrer. Det fjärde länet, Norrbottens län, betonar att Jordbruksverkets material och annan tillgänglig information har liten relevans för skötseln av regionens slätter- och betesmarker.

Inom skötseln av naturreservat har uppföljningar inte prioriterats särskilt högt i de flesta av de besökta länen. Ibland har en grunddokumentation genomförts eller inventeringsrutor lagts ut, men ännu har ingen uppföljning av denna grunddokumentation tagit vid. När man, istället för att göra en utvärdering av röjningsinsatser och hävdintensitet, har kunnat restaurera flera områden har valet naturligt fallit på det senare alternativet.

3.4 Vilken uppföljning skulle behövas?

Bristen på uppföljningar upplevs av de intervjuade som ett problem på två plan. Dels att man har dåligt samvete över att för lite resultat dokumenteras, men främst att man verkligen skulle vilja ha bättre belegg för de rekommenderade åtgärderna. Med andra ord mer kunskap om de givna rådets inverkan på den biologiska mångfalden i betesmarker och slåtterängar. Därmed är inte sagt att kunskapen saknas på länsstyrelserna. Det görs oerhört många fältbesök varje år som dels resulterar i en god allmän kunskap om markerna i länet, men också i goda kontakter med de aktiva naturvårdande lantbrukarna. Bristen ligger främst i avsaknad av rutiner för hur data samlas in och i otillräckliga resurser. Med tillräckliga resurser skulle fler uppföljande rådgivningsbesök kunna göras då man ser effekterna av de åtgärder som satts in. Man skulle också kunna samla in kunskap på ett ordnat och reproducerbart sätt. Det är dock viktigt att naturvården inte lamslås av krav på dokumentation och uppföljning. Till en viss gräns upplevs mer detaljerade utvärderingar som något positivt, men om resultatet blir att åtgärder uteblir av rädsla för att göra fel har det gått för långt.

De kontakter som skapas med lantbrukare används inte för att hämta in den kunskap som här finns. Lantbrukarna är de som verkligen provat länsstyrelsernas råd och sett dess effekter. Deras kunskap utgör sannolikt en ovärderlig källa för kunskap om praktisk naturvård.

3.5 Dokumentation

Man kan skilja mellan tre olika typer av dokumentation på länsstyrelserna. (1) subjektiva observationer från fältbesök, (2) dokumentation av ekologiska data och (3) lantbrukares erfarenheter. Det som till största delen finns är subjektiva observationer från fältbesök. I mindre utsträckning finns reproducerbara avläsningar av kvantitativa och kvalitativa data. Av brukares erfarenheter finns mycket lite dokumentation.

I Norrbottens län har man utvecklat ett system för dokumentation. Data från alla fältbesök från 1996 och framåt har samlats i en inventeringsdatabas. Ur denna databas kan information hämtas genom kopplade sökningar. Exempelvis kan man besvara frågor som ”I hur många betesmarker med hög hävdintensitet växer kattfot?”. Om man till detta system knyter normer för hur observationer bör göras och vad som alltid bör noteras kan dokumentationen bli mycket användbar. Heltäckande observationer, d.v.s. att man vet att en utebliven notering om en specifik förekomst betyder att den sannolikt inte existerade, är mycket värdefulla.

Hur observationer och övrig information finns dokumenterat i övriga län skiljer sig något. Ibland ligger åtgärdsplanerna sparade i separata filer eller som i Hallands län där de ligger som blad i en Access-databas. Ibland finns dokumentationen endast i brukarens åtgärdsplaneakt eller i naturreservatens akter.

3.6 Hur kan informationen utnyttjas för att besvara frågor?

Det är tydligt att det för de flesta kunskapsluckor krävs ett samarbete mellan forskning och naturvård. Studier och projekt måste läggas upp och utföras i samarbete. Viss regional kunskap kan analyseras, men i många fall skulle kunskapen kräva bättre dokumentation. Data kunde struktureras som i Norrbottens län.

3.7 Miljöersättningssystemet

Många diskussioner har förts angående miljöersättningssystemet. Den samlade bilden är att möjligheterna att bevara biologisk mångfald i odlingslandskapet har förbättrats väsentligt i och med åtgärdsplanernas införande. Skötseln kan anpassas till den enskilda betesmarkens eller slåtterängens förutsättningar och behov. Det fattas dock fortfarande mycket kunskap innan man, genom skötselråd, kan gynna jordbrukslandskapets lavar, mossor, svampar och ryggradslösa djur i samma utsträckning som man idag kan med kärlväxter.

En ökad flexibilitet i regelsystemet med möjlighet att värna om variation i betesmarker och slåtterängar krävs för att uppnå det nationella miljömålet om ”Ett rikt odlingslandskap”. Dessutom efterfrågas större möjlighet till anpassning efter skiftande regionala förhållanden. I Norrbotten saknas i stor utsträckning de naturtyper som legat till grund för utvecklingen av reglerna. Att lantbrukare inte kan känna igen sig i Jordbruksverkets broschyrer upplevs naturligtvis negativt.

Åtgärdsplanerna och rådgivningen har gett länsstyrelserna ett positivt ansikte utåt och skapat ett kontaktnät på landsbygden av intresserade lantbrukare och markägare. Detta kontaktnät skulle kunna utnyttjas på ett betydligt mera aktivt sätt, i naturreservatsplanering och annan regional naturvård. Ett aktivt arbete för regional naturvård skulle t.ex. kunna innebära att marker som ligger utan hävd sammanförs med intresserade lantbrukare och hembygdsföreningar, naturskyddsföreningar eller liknande. En lämplig form för detta är det arbete med betesförmedlingar som startats på flera platser, bl.a. på länsstyrelsen i Kalmar län och på Upplandsstiftelsen.

Kontrollverksamheten som är kopplad till miljöersättningarna upplevs av flera län som något som verkar hämmande på rådgivningsarbetet. Utbildningen av kontrollanter sker efter väldigt stränga regler och kontrollerna innebär att man inte kan ta största möjliga naturvårdshänsyn i arbetet.

3.8 Vad fungerar bra respektive mindre bra?

Bra

Skapande av stort kontaktnät på landsbygden via rådgivningsbesök

Rådgivning som för med sig ett ökat intresse för naturvård

Stor mängd observationer

Mindre bra

Spridning och utbyte av kunskap mellan länsstyrelser, Jordbruksverket och andra aktörer

Utnyttjande av kontaktnät

Ej heltäckande observationer

Dokumentation av observationer och utförda åtgärder

Uppföljning av utförda åtgärder

4 Några konkreta förslag

Vid intervjuerna har följande förslag till förbättringar kommit fram:

- Samla in och dokumentera reproducerbara ekologiska data i större utsträckning än idag.
- Dokumentation av fältbesök enligt Norrbottens modell. Här kan både data från rådgivningsbesök och uppgifter från inventeringar och utförda åtgärder i naturreservat föras in.
- Ökade resurser till rådgivningsverksamheten. Låt arbetet ta mer tid – färre planer per tidsenhet. Detta möjliggör att mer diversifierad kunskap kan byggas upp och användas.
- Inför en kvalitetsnorm för arbetet med åtgärdsplaner, det vill säga specificera lägsta acceptabla nivåer för kunskapsunderlag, beaktande av olika organismgrupper etc., på ett sådant sätt att biologisk mångfald inte blir lidande på grund av tids- och kunskapsbrist. Detta innebär en förändring av miljöersättningsystemet så att det i högre grad riktas mot biologisk kvalitet. Mer flexibilitet och tillåten variationsrikedom samt större krav på bakgrundkunskap innan åtgärder sätts in.
- Fördelningen av de resurser som går till rådgivningsarbetet bör ses över. Om en del av resurserna för åtgärdsplaner kunde läggas på (1) förberedande allmän och specifik kunskapsuppbyggnad och (2) uppföljning, skulle åtgärdsplanernas och hela miljöersättningsystemets naturvårdsnytta öka väsentligt.
- Ta till vara på lantbrukarnas praktiska erfarenheter av skötsel. Ett bra sätt att göra detta vore att intervjua brukaren vid rådgivningstillfället.
- Ökat samarbete mellan rådgivare och kontrollanter.
- Ökat samarbete mellan rådgivare och de ansvariga för skötseln av naturreservat.
- Seminarier för specifika naturtyper med efterföljande dokumentation. Detta skulle sprida expertisens kunskap och på sikt resultera i en samlad kunskapsbank för skötsel av olika värdefulla miljöer.

Ovanstående förslag skulle bidra till att skapa en bättre grund för att dra generella slutsatser om skötselns effekter på den biologiska mångfalden. De skulle också bidra till att täppa till de kunskapsluckor som idag finns om många organismgrupper knutna till det hävdade jordbrukslandskapet. Vidare skulle ett ökat samarbete mellan olika aktörer ge fördelar i form av kunskaps- och erfarenhetsutbyte.

Att lägga mer tid på varje åtgärdsplan är mycket angeläget. I flera län upplever man att åtgärdsplaner pressas fram i alltför snabb takt med likriktning och brist på viktig variation som följd.

5 Tack

Vi vill tacka alla som generöst ställt sin tid till förfogande för intervjuerna och därigenom möjliggjort studien.

Sara Borgström, Per-Gunnar Sundqvist, Maj-Britt Swartz, Gunilla Nilsson, Kerstin Lundin-Segerlund, Marie Björklund, Maud Videhult, Liselott Skarp, Robert Ström, Jan-Inge Tobiasson, Anna Anjou, Peter Andersson, Niklas Bengtsson, Marie-Helene Nilsson, Henrik Martinsson, Lena Berglund, Susanne Åhrén, Anette Ekendahl, Carina Lundqvist, Kristin Ovik, Hans Bjuringer, Maria Hoflin, Katarina Karlsson, Rolf Sturegård, Maria Forslund.

6 Resultat av intervjuerna

Resultatet av intervjuerna presenteras nedan med en kort sammanfattning av svaren efter varje fråga. Sedan följer respektive länsstyrelses svar med länsbokstaven först. I Uppsala län genomfördes intervjuerna med miljöenheten respektive landsbygdsenheten vid två olika tillfällen. I de fall en fråga besvarats av bägge enheterna framgår det i början av svaret vilken enhet som sagt vad. Om inget anges har enbart landsbygdsenheten besvarat frågan. Sist redovisas Upplandsstiftelsens erfarenheter.

BD = Norrbottens län, U = Västmanlands län, C = Uppsala län, N = Hallands län,

US = Upplandsstiftelsen

6.1 Övergripande

- Hur upplever ni att skötseln av naturbetesmarker fungerar?

Gemensamt för alla länsstyrelser som besvarade frågan är att igenväxning är ett stort problem. Uppsala och Västmanlands län svarade att igenväxningen har sin orsak i brist på betesdjur.

U I huvudsak fungerar skötseln av naturbetesmarker otillfredsställande. Detta beror till stor del på brist på betesdjur vilket är ett stort problem i Västmanland. Särskilt stora är problemen i Bergslagen där många byggnader också är i väldigt dåligt skick. Det krävs stora investeringar för att öka eller ens bibehålla den areal som betas idag. Man har dessutom generellt sett sämre förutsättningar för jordbruk i den norra delen av länet. Den dåliga lönsamheten i jordbruksföretagen har medfört att få fortsatt med jordbruk. Igenväxningen av betesmarker har på många håll gått så långt att betesmarkerna nu övergått till att vara en annan naturtyp.

Man saknar de goda exemplen som krävs för att fler ska våga satsa på jordbruk. Om bara någon skulle satsa stort på t.ex. dikor i detta område skulle nog många följa efter. Osäkerheten kring jordbrukspolitiken har medfört att det är svårt att få låna pengar till investeringar i jordbruk.

Betesplanering är ett område där många skulle kunna bli mycket bättre. Idag fungerar det oftast på så sätt att man släpper ut ett antal djur i en stor fälla i slutet av maj. Sedan låter man samma antal djur gå där ända tills det är dags att ställa in dem på hösten.

- C Miljöenhetens svar: Det största hotet mot den biologiska mångfalden i betesmarker och slåtterängar är att det finns för få som vill vara bönder. Risken är att det inte blir tillräckligt många kvar som är villiga att hålla djur som kan beta de värdefulla markerna. Man kan undra om det efter det förestående generationsskiftet bland bönder finns ungdomar som vill ta över. Speciellt alarmerande är läget längs kusten och på öarna. Projekt som Mälarhagar och Roslagshagar ser till att brukarna engageras, får en annan syn på naturvård och sin egen verksamhet. Genom dessa projekt väcks ett intresse att vårda landskapet och naturen.

Landsbygdsenhetens svar: En del marker är dåligt betade år efter år, mestadels beroende av brist på djur. Under ängs- och betesmarksinventeringen har man observerat mycket igenväxning, främst aspely. Detta gäller även på marker med tilläggsersättning vilket upplevs som ett problem. Till stor del beror detta på för svag hävd och oklar rådgivning. Rådgivaren har inte lyckats förklara för brukaren att igenväxningsvegetationen måste röjas bort. Det kan också vara så att marken inte såg så igenväxt ut när åtgärdsplanen gjordes och att brukaren inte gjort några röjningar på eget initiativ eftersom marken redan godkänts.

- N Vid kontroll är det ytterst få betesmarker med grundersättning som inte får någon anmärkning. Oftast är det problem med igenväxningsvegetation som ger nedslag i kontrollen. Sedan man började med åtgärdsplaner har läget för tilläggsersättningsmarkerna förbättrats väsentligt.
- US Eftersom vi är mindre beroende av regelverket för kontroller och åtgärdsplaner, och dessutom har mer resurser för inventeringar, kan vi fokusera på de biologiska värdena. Bilden blir då att torra-friska betesmarker ofta hävdas för hårt tidigt på säsongen, att döma av fjärilsfaunan och de känsligare kärllväxterna. Sötvattensstrandängar hävdas tvärtom ofta för svagt. Ytterst få betesmarker har så mycket igenväxningsvegetation att vi kan se ett biologiskt problem. Däremot kan det förstås vara ett skötselproblem att ha mycket buskar, eftersom de sprider sig.

- **Har systemet med åtgärdsplaner fungerat bra?**

Alla intervjuade tycker att miljöersättningssystemet förbättrats och blivit mer flexibelt sedan systemet infördes. Mycket återstår dock att förbättra.

- BD Välskrivna åtgärdsplaner och smidigt system med digitaliserade kartor har gjort att det fungerat bra. De betesmarker som avbildas och beskrivs i broschyrer från Jordbruksverket finns dock inte i Norrbotten. Regelverket passar inte in på förhållandena här, men genom åtgärdsplanerna har man kunnat anpassa skötseln på bästa sätt.

Det som främst upplevs som positivt bland brukarna är att de slipper ta eget ansvar för klassningen av marken och att man fått en uppmätt areal att söka på.

- U Det har varit bra att på ett bättre sätt kunna anpassa skötseln på en mark med en specifik åtgärdsplan. Många brukare har dock inte riktigt förstått att det faktiskt krävs något av honom/henne för att stöden ska betalas ut. Åtgärdsplanerna består av en besvärlig blandning av krav och råd. Det är inte alltid så lätt att se vad som är ett direkt krav och vad som är råd. Det måste finnas tillräckligt med resurser för att se till att brukaren är med vid fältbesöket och att han förstår vad som är råd och vad som är krav. Den skriftliga åtgärdsplanen ska också helt otvetydigt göra klart vad det är som gäller, men viktigast är det att lägga mycket tid på själva besöket. Ett område som bedöms igenväxt bör markeras tydligt på kartan så att missförstånd inte uppstår, varken mellan rådgivare och brukare eller mellan rådgivare och kontrollant.

Bedömningen tillägg/grundersättning samt arealbestämningen har fungerat bra medan skötselrådgivningen överlag har fungerat sämre. De första två åren (2000 och 2001) blev många åtgärdsplaner väl schablonartade eftersom man pressades att göra många på kort tid. Detta har knappast medfört att betesmarkerna fått ett schablonartat utseende, men väl att åtgärderna inte alltid specificerats på ett sådant sätt att det för alla uttolkare (brukare, kontrollant, markägare m.fl.) är självklart vad som skall göras.

Regelsystemet borde vara mer flexibelt. Om man bedömer att en mark mår bra av att ha något betesfritt år så ska det vara möjligt att skriva in det i planen. Den flexibilitet som finns i dagens regelsystem utnyttjas dåligt eftersom många inte är medvetna om vilka möjligheter som finns.

När man började skriva åtgärdsplaner var systemet dåligt genomtänkt och det saknades en utarbetad mall för hur den skulle vara utformad. Följden blev att mycket arbete lades ned på att ta fram sådana mallar och istället för att göra detta tillsammans blev flera framtagna parallellt.

Det är ett problem att så få av dem som arbetat med åtgärdsplaner inte längre finns kvar. Problemet verkar vara detsamma i hela Sverige och personalomsättningen är på många håll mycket stor.

- C Både och. Brukarna är glada över att ha fått en plan och uppskattar verkligen rådgivningsbesöket och den positiva dialogen mellan länsstyrelse och brukare. Det har också gett en positivare bild av länsstyrelsen till skillnad från den rena myndighetsutövningen. Åtgärdsplanerna har också underlättat väsentligt för brukarna när det gäller EU-stödsansökningarna i och med att de fått en uppmätt areal att söka på.

De första två åren med åtgärdsplaner (2000 och 2001) var det väldigt många som skulle göras. Tidsbrist kombinerat med att regelsystemet var oklart medförde att kvaliteten på dessa är lägre än på dem som gjorts senare. Utvecklingen har därefter gått mot hårdare och tydligare krav.

I takt med att kunskapsnivån ökat hos dem som skriver åtgärdsplanerna har det på sätt och vis blivit svårare eftersom man får upp ögonen för komplexiteten i betesmarken/slätterängen. Jordbruksverkets regler gör dock att man inte kan fokusera på alla artgrupper i åtgärdsplanen. Risk finns att åtgärdsplanerna blir lite väl schablonartade eftersom man pressas att göra många åtgärdsplaner på kort tid. En

rädsla finns att detta ska resultera i att alla betesmarker blir likartade. För att undvika detta krävs bredare kunskap och mer tid till varje åtgärdsplan.

- N Ja. I Hallands län har man arbetat på ett lite annorlunda sätt jämfört med de flesta andra län. En brukare som konstaterats ha igenväxta marker får inget miljöstödsåtagande förrän han/hon skickat in ett brev som bekräftar att åtgärderna är genomförda. Brukaren får då ett ytterligare rådgivningsbesök då åtgärdsplanen kompletteras och färdigställs.

- **Hur upplever ni att skötseln av slåtterängar fungerar?**

Läget för slåtterängarna i de olika länen skiljer sig mycket. Ett generellt mönster är dock att de träd- och buskbärande slåttermarkerna sällan hävdas genom slåtter idag. Lieslåtterns betydelse för den biologiska mångfalden i slåttermarker diskuterades i tre av länen.

- BD När det gäller redan hävdade marker är behovet av styrning av slåttermarkens skötsel oftast inte särskilt stort. Tidpunkten för slåtter anges nästan alltid i åtgärdsplanen, men eftersom den i stort sett alltid är densamma som den traditionellt använda innebär det oftast ingen ändring av skötseln.

Traditionellt sett har man på många marker lagt på lite gödsel med jämna mellanrum eller emellanåt låtit gräset stå oslaget något år. Många brukare vill fortsätta gödsla sina slåttermarker för att de ska ge högre avkastning. I ett fall har man t.o.m. skrivit in i åtgärdsplanen att marken ska gödslas ibland. I andra fall har man fått motivera noga för brukaren varför man inte ska gödsla slåtterängar och betesmarker.

Ibland har brukaren vetat om att det finns någon särskilt fin växt på sin mark och har därför inte vågat slå det området. Då blir uppgiften för rådgivaren att få brukaren att förstå att det ofta är p.g.a. slåttern som växten finns där.

Ca 350 ha av slåttermarkerna är myrslåttermarker fördelat på 10-15 objekt. Objektens storlek spänner mellan några få hektar till 200 hektar i Vassikkavuoma. I övrigt är det nästan uteslutande öppna slåttermarker med en liten andel hårdvallsäng, strandängar, våtmarker och en del gamla åkrar som plöjdes för länge sedan. Efter årtal av slåtter har åkern uppnått riktigt höga värden som slåtteräng.

Det finns belägg för att myrslåttermarkerna, åtminstone torrare, fattigare marker, traditionellt sett inte slagits varje år. Slåtter vartannat år är svårt att kombinera med miljöstöden. Här är behovet av uppföljning och utvärdering stort för att se hur kontinuerlig slåtter påverkat markerna. Vargmyran i Arvidsjaur kommun är ett exempel på en myrslåttermark där halva slås åt gången så att resultatet blir slåtter vartannat år.

Lieslåtter är ganska vanligt förekommande i Norrbottens län. Vissa fuktiga marker går inte att slå med annat än med lie. Flera hembygdsföreningar anordnar slåtterdagar då många träffas för att tillsammans slå slåttermarker med lie. I Norrbotten har man också godkänt hästdragen knivslåtterbalk för den högre ersättningen för lieslåtter (med godkännande av Jordbruksverket). Fler skulle nog söka lieslåtter om ersättningen

höjdes, men frågan är om mer mark verkligen skulle slå med lie. De som slår med lie är nog en väldigt begränsad grupp av brukare.

För att få största möjliga naturvårdsnytta vore det nog bättre att likställa knivslätterbalkar och lie eller möjligtvis ha två val på ansökningsblanketten. Många bönder har kvar sina slätterbalkar och fler skulle nog verkligen slå sina slätterängar om man fick signalen att slätter med slätterbalk fungerar bra.

Ca 60 % av marken inom miljöstödet för betesmarker och slätterängar utgörs av slättermarker, 40 % betesmarker och några enstaka skogsbeten. Inget stöd för fåbodbete söks på de fåbodar som finns kvar. De fåbodar som är i bruk hävdas istället med slätter och möjligen efterbete. Betesmarkerna i Norrbottens län utgörs främst av gammal slättermark. Traditionellt sett var skogsbeten den naturliga betesmarken.

- U Mycket bra när det gäller marker som går att slå med traktor och slätterbalk. Det är mycket lättare att skaffa maskiner och sköta dessa än att hålla djur. Stödreglerna för slättermarker är dessutom klarare och svårare att missförstå.

På fuktiga marker uppstår ofta ett problem i och med att man inte har möjlighet att slå tillräckligt långt ut. En remsa närmast vattnet förblir ofta oslagen. För mindre, träd- och buskbärande marker fungerar det inte alls med slätter. I bästa fall betas dessa marker istället. På fuktiga marker ned mot vatten blir det dock ofta samma problem som vid slätter att en remsa mot vattnet blir obetad eftersom inte djuren går så långt ut. Problemet med slättermarker är att det inte finns någon avsättning för ängshö. Mycket av det slagna ängshöet bränns idag och kommer ingen till nytta.

- C Det finns knappt några slätterängar som slåträs i Uppsala län. De som finns är några strandängar och gamla åkermarker. En höjd ersättning, som föreslagits i LBU-utredningen, upplevs som positivt och som något som skulle kunna öka intresset för att hävda gamla slätterängar. Det är bra att ge hög ersättning till dem som verkligen slår med lie, men att framhäva just lieslätter som det allra bästa är onödigt eftersom det skrämmer fler än vad ersättningen lockar. Det är dessutom tveksamt om lieslätter verkligen ger en högre naturvårdsnytta än slätter med slätterbalk.

- N Även om arealen slätterängar i miljöstödet ökat något den senaste tiden upplever man att vi befinner oss i en långsamt sluttande utförsbacke. Den lilla ökningen anses bero på att fler tagit sig den tid det krävs för att lära sig hur man söker miljöstöd. Allmänt sett minskar dock arealen och allt färre är intresserade av att sköta slätterängar. Det krävs oerhört kraftfulla åtgärder snabbt om vi inte ska förlora slättermarkernas värden. Idag finns det ca 120 ha slätterängar i länet. Många slätterängar slås av hembygdsföreningar eller liknande och har inte alltid så höga naturvärden. Man sköter hellre den mark som ligger nära till hands och ser det kanske mer som en kulturhistorisk gärning och en social sammankomst än som naturvård. Det vore önskvärt att insatserna kunde styras över på mer värdefulla marker.

Det är nog inte möjligt att få ut så många fler som slår med lie än vad som finns idag. Om slätter med maskiner premierades mer än idag skulle nog naturvårdsnyttan öka kraftigt. Man kan undra hur underbyggt kravet på att det är skärande eller klippande

redskap som ska användas är. Det viktigaste är kanske att växtmassan förs bort, inte hur snittytan ser ut.

Även i de slätterängstätaste områdena i Halland ligger ängarna så långt ifrån varandra att det inte finns någon reell möjlighet för arter att spridas mellan dessa. En idé vore att man startar ett höutbyte mellan slätterängar. Hö från en mark sprids på en äng i en annan by ett tag för att sedan åter samlas ihop. På så vis underlättar man spridning av frön.

US Det finns nästan inga slättermarker i Uppsala län. Däremot finns många ytterst rika värdekärnor som av praktiska skäl knappast kan betas. Dessa borde skötas med slätter, och antagligen skulle det inte ens behövas årlig slätter för att hålla dem igång. Vi har därför diskuterat att lägga upp ett slätterprojekt, delvis med egna medel, för att hålla liv i ett antal av dessa värdekärnor. Hur många det blir beror på ifall det går att få miljöersättning för enstaka slätterår (då kan vi behålla fler objekt i ekologiskt tillräckligt bra hävd).

- **Finns det någon grupp av lantbrukare som rådgivningen når särskilt bra fram till samt någon grupp som inte nås?**

Yngre lantbrukare och fritidsbönder är generellt sett mest intresserade av rådgivningen.

BD Den grupp av lantbrukare som är mest mottagliga för rådgivningen är de som själva tar kontakt för att få hjälp med att ta hand om sina marker. De är ofta fritidsbönder och har kanske ärvt marken eller nyss köpt en gård. Inför rådgivningen skickade man ut en enkät till alla brukare. I den kunde de kryssa i om de var intresserade av rådgivning och av vilken typ av rådgivning i sådana fall (bete, slätter osv.).

Ibland misstänker man före fältbesöket (genom att studera bakgrundsmaterial, ortofoto m.m.) att markerna som en brukare söker på inte är berättigade till tilläggsersättning. Om marken ligger i en by eller ett område som tidigare inte besökts kan rådgivningsbesöket ändå vara mycket värdefullt. Brukaren (eller någon annan i närheten) har kanske annan värdefull mark, t.ex. ett restaureringsobjekt som han/hon själv inte tänkt på.

U I Västmanland var man redan på 60-talet på god väg att lägga ned sitt jordbruk. Det var betydligt mer lönsamt att jobba inom industrin. Den statliga rådgivningen fram till 1985 gick i stort sett ut på att det var bäst att plantera skog på sina betesmarker. De som har kvar sina betesmarker och fortfarande sköter dem kan alltså förmodas vara de lantbrukare som inte är mottagliga för statlig rådgivning.

C Av de få unga lantbrukare som finns är i stort sett alla med. Bland äldre lantbrukare, i genomsnitt, finns inte samma intresse för naturvård.

US Det är viktigt att framhålla att sättet att etablera kontakt mellan brukare och naturvård (och mellan brukare och brukare) måste anpassas till lokala förhållanden. Förutsättningarna har varit förvånansvärt olika vid exempelvis kusten och i Mälardalen.

I Projekt Mälardalen jobbade vi med s.k. utvecklingsgrupper, d.v.s. alla intresserade lantbrukare i en viss del av området träffades regelbundet och utbytte erfarenheter och genomgick kompetensutveckling i köttproduktion, naturvårdsskötsel m.m. Vi hade även en djurförmedling för hela projektet. I Projekt Roslagshagar har detta upplägg visat sig fungera sämre. Många brukare kommer i bakgrunden när man har större möten, och det faller sig inte lika naturligt att arbeta mot en större djurförmedling. I stället har vi med stor framgång hållit byvisa träffar och diskuterat djur- och markarbete i lokal skala.

- **Har naturvårdsintresset hos lantbrukarna förändrats under tiden med de nya miljöstöden?**

Det är svårt att belägga en generell ökning av naturvårdsintresset hos lantbrukarna.

U Goda exempel finns på individuellt starka ökning. En generell ökning är nog däremot ganska svår att belägga.

C Egentligen var förändringen störst under den första femårsperioden då man kunde se igenväxta betesmarker som röktes lite överallt i landskapet. Inför den andra femårsperioden var det ungefär samma lantbrukare som var intresserade. Man kan inte se lika mycket verksamhet ute i betesmarkerna nu som under tiden med de ”gamla” miljöstöden. Svårt att säga om åtgärdsplanerna i sig har bidragit till ett ökat intresse.

US Vi har liten erfarenhet av samarbete med brukare innan miljöersättningsprogrammet. Däremot ökar intresset för naturvårdsfrågor tydligt ju mer vi arbetar med inventeringar och åtgärder. Detta beror nog till stor del på att vi tillsammans med brukarna försöker lösa skötsel- och naturvårdsproblem; naturvården blir på så vis en gemensam angelägenhet, inte bara något som läggs på ovanifrån. Efter bara några få år av skötsel och restaurering vid Roslagskusten sprider sig intresset, både för våra konkreta insatser och för naturvårdsfrågor generellt. I slutet av förra sommaren hade exempelvis flera brukare önskat Natura 2000-områden eller naturreservat på sin mark.

- **Samarbetar lantbruks- och miljöenheten när det gäller skötsel av naturbetesmarker?**

Något fast forum för samarbete mellan enheterna finns inte, men man diskuterar när problem uppstår. Det kan t.ex. hända när åtgärdsplaner ska upprättas i reservat.

BD Tidigare var allt arbete som rör natur- och kulturmiljöer i odlingslandskapet samlat i en enhet som kallades agrarenheten. Nu är personerna som tidigare arbetade på den enheten fördelade på lantbruk-, naturvård-, kulturmiljö- och miljöanalysenheterna.

Eftersom man känner varandra väl fungerar samarbetet bra, men det finns en rädsla för att samarbetet skulle upphöra om de personer som idag arbetar inte skulle finnas kvar. Under perioden före Sveriges EU-inträde då NOLA-, KOLA- och Landskapsvårdsstöden⁷ fanns arbetade en samrådsgrupp med personer från lantbruk-, kulturmiljö- och naturvårdsenheten tillsammans med detta. En liknande samrådsgrupp finns inte längre även om det vore värdefullt. När det gäller reservatsbildning har fokus tidigare helt legat på skog och fjäll. Direktiven har gällt skyddande av skogsmark. Att det finns ett odlingslandskap med hotade arter även i norra Sverige upplever man att få tänker på.

- U En diskussion kring harmonisering av bedömningsgrunder för igenväxningsvegetation, gallringsbehov, avbetningskrav m.m. har inletts. Miljöenheten söker restaureringsstöd hos lantbruksenheten.

- C Miljöenhetens svar: Tidigare har det uppstått problem då åtgärdsplaner upprättats i naturreservat utan att man haft tillräcklig kontakt mellan dem som ansvarar för skötseln och de som skriver planen. Detta problem finns nog inte längre. Man försöker nu att i förväg se de områden där problem kan uppstå och ta kontakt med rådgivarna på en gång.

Man funderar ofta på om stödreglerna kan innebära problem när det gäller att sköta en värdefull reservatsmark på bästa sätt. Ibland tycker man att en mark skulle må bra av att inte betas eller slås varje år, men detta är idag inte möjligt om man tänker söka miljöstöd. Mycket energi och arbetstid går åt till att jämka skötselplanens föreskrifter och miljöstödens regler. Man skulle hellre vilja koncentrera sig helt på hur marken bör skötas på bästa sätt istället för att ägna sig åt byråkratiskt krångel.

De största problemen uppstår då en brukare har en betesmark som är godkänd för grundersättning och inte vill lägga ner mer arbete och pengar på att göra marken ännu ”finare”. Skötselpengar får då inte gå till dessa extra åtgärder utan att brukaren själv medfinansierar.

Landsbygdsenhetens svar: Ett samarbete har nyligen upprättats och börjar fungera bra. Tidigare har kontakten varit bristfällig och problem har uppstått man, från miljöenhetens sida, inte varit insatt i reglerna kring EU-stöden. Ibland har man inte ens undersökt om det funnits miljöstöd på markerna i ett reservat. Landsbygdsenheten ser gärna att man samarbetar på ett tidigt stadium för att få det rätt från början. Ett närmare samarbete skulle medföra ett gynnsamt kunskapsutbyte åt båda håll. Ett regelsystem som upplevs som stelbent sätter upp hinder i samarbetet eftersom samma mark inte tillåts få pengar från två håll för samma sak.

- N P.g.a. att naturvårdsenheten haft så stor tidspress den senaste tiden är det svårt att ha något etablerat samarbete. Man diskuterar inför arbete med åtgärdsplaner i reservat och i andra specifika frågor, men har inget omfattande samarbete. Före åtgärdsplanebesöket har man tillgång till naturvårdsenhetens GIS-baserade uppgifter om t.ex. hotade arter. Rådgivarna kan då göra lantbrukaren uppmärksam på detta och

⁷ NOLA står för Naturvårdsåtgärder i odlingslandsakapet, KOLA för Anslaget Kulturlandskapsvård. NOLA och Landskapsvårdsanslagen var styrmedel som infördes i samband med 1990 års livsmedelspolitiska beslut.

väcka ett naturvårdsintresse hos lantbrukarna som senare är värdefullt i en eventuell framtida reservatsplanering. Om samarbetet utvidgades till att vara mer än en envägskommunikation från naturvård till lantbruk skulle man tillsammans kunna verka för en stärkt naturvård i hela länet. Tillsammans med naturvårdsenheten skulle man kunna utarbeta strategier för specifika insatser i vissa områden och riktad rådgivning som skulle ge särskilt stor naturvårdsnytta.

- **Känner ni att era arbetsuppgifter prioriteras i verksamheten?**

Svaren på den frågan skiljer sig mycket åt.

- BD Det är miljöstöden som ses som lantbruksenhetens främsta arbetsuppgift. KULM-arbetet⁸ ligger lite vid sidan av, men upplevs fungera väldigt bra trots att man får ”klara sig själva”.
- U Rådgivningen är i stort sett självfinansierande, men mer resurser skulle behövas för att kunna göra jobbet på bästa sätt. Idag följs rådgivningsbesöket upp med en kontroll då allt ställs på sin spets. Det vore önskvärt att istället kunna göra ett nytt kortare rådgivningsbesök.
- C Att rådgivaryrket har förhållandevis låg status kan bero på att arbetsuppgifterna ofta känns lågt prioriterade på länsstyrelserna. Gentemot lantbrukarna känner man sig däremot uppskattad som rådgivare. Man blir snabbt deras personliga kontakt på länsstyrelsen. Rådgivarna är landsbygdsenhetens ansikte utåt, men verksamheten är ändå inte särskilt högt prioriterad.
- N Ja. Man känner att arbetsinsatserna uppskattas och dessutom kostar KULM-verksamheten inget för länsstyrelsen.

6.2 Observationer och erfarenheter

- **Finns det något som ni tycker att andra som jobbar med naturvård bör ta del av? Både positivt och negativt.**
- U Antalet nu tillgängliga betesdjur, samt den inför kommande år aviserade förändringen av jordbrukspolitiken, kommer svårigen att kunna förenas med uppsatta miljömål om ett rikt odlingslandskap. Hållning av betesdjur (främst dikor och stutar) måste på något sätt premieras ytterligare.

⁸ KULM står för Kompetensutveckling av Lantbrukare inom Miljöområdet och är en del i Miljö- och landsbygdsprogrammet. Syftet är att motivera och utbilda lantbrukare och andra personer verksamma inom lantbruket.

- C Lantbrukarna lider av stor tidsbrist. Det blir lätt att betesmarkerna kommer i sista hand eftersom spannmålsskörden måste tas när spannmålen är mogna och vallen måste skördas när det är dags för det. De som klarar av detta på ett bra sätt är de som avsätter lite tid varje år för att åtgärda det som behöver åtgärdas. På så vis blir inte arbetsanhopningen så stor som om man väntat ett antal år för att till sist göra allt jobb på en gång.

Förra vintern började man med att följa upp tidigare rådgivningsbesök med en särskild röjningsrådgivning. I första hand är det de som fick en åtgärdsplan 2000 eller 2001 som får erbjudande om en fortsatt rådgivning. Detta för att hjälpa lantbrukare som halkat efter i skötseln p.g.a. en alltför otydlig åtgärdsplan eller liknande. Det är viktigt att motivera tydligt för brukaren varför han ska röja eftersom det inte alltid ger någon omedelbar ekonomisk vinst.

- N Att man borde ha ett bättre samarbete och kunskapsutbyte mellan Skogsvårdsstyrelsen och Länsstyrelsen. Med tanke på hur ofta intressena krockar när det gäller betesmarker skulle ett mer omfattande samarbete vara oerhört värdefullt.

Länsstyrelsens kunskaper skulle kunna användas för att styra in hembygdsföreningar och andra som vill sköta slätterängar på mer värdefulla marker än vad som görs idag.

- US Att utnyttja de ytterst positiva effekterna av att jobba med naturvård som ett rent samarbetsprojekt (eller gemensam problemlösning) mellan naturvårdare och brukare. Förutom att det är ett effektivt, får det stora positiva bieffekter genom ökad ömsesidig förståelse för problem och möjligheter. De två parterna blir s.a.s. aktörer i varandras verksamhet.

- **Vilka är era observationer av den pågående hävden? Vad är vanligast på de marker som redan betas:**
a) Ett för lågt betestryck? b) Lagom betestryck? c) Ett för høgt betestryck?

Observationerna av den pågående hävden skiljer sig mycket åt mellan de olika länen. Gemensamt är dock att man skulle önska att lantbrukarna hade en bättre betesplanering.

- BD Brukarna har ofta dålig kunskap om hur många djur som krävs för att beta en betesmark av en viss storlek. När det dessutom ofta är marker som under en längre tid varit dåligt skötta blir det ännu svårare att bedöma vilket betestryck som är lagom. Det kan se ut som om det finns gott om bete, men mycket gammal förna och sly på marken gör att näringsvärdet ändå är för lågt för betesdjuren. Den genomsnittliga bonden är inte bra på betesplanering och fortlöpande skötsel av betesmarker (betesputsning, röjning, rotationsbete mellan olika fällor etc.). Mer rådgivning angående betesplanering behövs. I den vanliga rådgivningen har man lagt in mer och mer betesrådgivning också, men det dröjer innan man nått fram till alla.

Hushållningssällskapet har startat ett betesprojekt där man förmedlar betesdjur till parasitfria betesmarker, både naturbetesmarker och gamla vallar som legat utan hävd ett tag. HS har anställda som ser efter stängsel och sköter den dagliga tillsynen av djuren. Genom att skifta djurslag år från år kan man bibehålla betena parasitfria. Projektet har slagit väl ut och många fårägare har förbättrat sina resultat i och med det minskade parasittrycket.

Något som gäller särskilt för betesmarker i Norrbottens län är att produktionen är nästan explosiv i början av säsongen. Det är då extra viktigt att snabbt få ut djuren för att inte betet ska bli förvuxet och osmakligt.

- U Det är definitivt vanligast med ett för lågt betestryck. Om det någon gång är för högt betestryck så är det på en mark nära brukningscentrum där djuren går lång tid och med får eller hästar som betesdjur. Någon risk för att natur- och kulturvärden hotas p.g.a. ett för högt betestryck upplever man inte att det finns. I den pågående ängs- och betesmarksinventeringen är 100% välhävdad tyvärr en ovanlig notering.

Det finns mycket att vinna med en bättre betesplanering. För att få detta engagemang från bönderna är det dock inte i första hand mer rådgivning som behövs utan ett ekonomiskt incitament. I reservaten har man på många platser erbjudit att ordna stängsel för indelning av betesmarken i fällor, men de väntade resultatet har ofta uteblivit. Man är inte intresserad av att lägga ner den extra tid som krävs för att flytta djur m.m. eftersom det inte ger tillräcklig vinst. Erfarenheterna från de fall då man erbjudit färdiguppsatta stängsel till lantbrukare är inte de bästa. Underhållet har ofta blivit eftersatt då lantbrukaren själv inte känner samma ansvar som för ett stängsel han/hon själv slitit med att sätta upp.

- C Det krävs att man varit ute under den senare delen av säsongen för att kunna avgöra hur betestrycket på marken är. Vanligt är dock att markerna antingen är helt kortsnaggade eller så är betestrycket alldeles för lågt.

Hästgårdar beskrivs som ett problem. I hästhagar är ofta stora ytor helt nedbetade medan andra delar av hagen är helt obetade. De delar som ofta betas för lite i en hästhage är delar i mitten och delar där det är lite snårigt av träd och buskar. Hästarna verkar inte tycka om att gå in i sådana partier. Många hästägare vill inte att deras hästar ska gå i steniga naturbetesmarker av rädsla för att de ska skada sig.

På sötvattensstrandängar är det ofta ett problem att betestrycket är för lågt. Strandängar får ofta den högre ersättningen med motiveringen att de gynnar fågelfaunan.

Generellt i år har det varit få betesmarker som varit för svagt betade. Detta beror säkert till stor del på att vi nu haft två torra somrar efter varandra. Medan vädret och tillväxtbetingelserna för betet är mycket olika från år till år är antalet djur på en betesmark relativt konstant. Detta resulterar i att markerna vissa år blir hårt betade och andra år endast svagt betade. Detta kan bidra till en variation mellan åren som är positiv för den biologiska mångfalden.

Om man kommer ut och ser att en betesmark är väldigt hårt betad frågar man om det sett ut så hela säsongen, hur brukarens betesplanering ser ut o.s.v. När det gäller betesplanering känner man ofta att man trampar in på ett område som brukaren känner bäst till, han/hon vet hur man av tradition gjort i området och vad som är bäst för djuren. Det kan lätt hända att en mark där man egentligen skulle ha flyttat djuren får betas en extra vecka för att det kör ihop sig med skörden. Från att ha varit lagom betad blir den då kortsnaggad. Betesplanering är inte alltid möjlig eftersom brukaren inte alltid har mer mark. De bönder som verkligen har en aktiv betesplanering är i allmänhet intresserade av att höra nya infallsvinklar, t.ex.: ”släpp djuren lite senare i den här delen av hagen för att gynna en viss växt”.

- N Det är vanligare att man uppmanar en djurhållare att släppa på fler betesdjur än att ta bort djuren för att det är för hårt betat. Hästbeten blir däremot ofta för hårt betade. Många hästägare låter hästarna gå i samma hage hela året och helst närmast gården. Eftersom de flesta rådgivningsbesök görs i slutet av säsongen eller på våren för betespåsläpp har man ganska bra koll på betestrycket.

Naturbetesmarkerna är ofta de marker som kommer sist in i rotationen när djuren flyttas mellan olika beten. Rådgivarna får ibland skriva in i åtgärdsplanen att brukaren ska se till att beta naturbetesmarkerna i första hand och i andra hand låta djuren beta på vallar. I allmänhet ändrar man inte betestrycket så mycket som man borde under säsongen. I juni, juli föder marken dubbelt så många djur som senare på säsongen, men oftast har man samma antal djur hela tiden.

På en del havsstrandängar har man haft problem med att de blir för hårt betade. För tidigt betespåsläpp och för många djur har medfört en märkbar minskning i antalet häckande fåglar. Även om man nu sett att fåglarna minskat i antal p.g.a. det hårda betet bör man vara rädd om den stora variation i betestryck som finns. Kanske är det ett stort fel vi begår när vi sätter så snäva ramar för skötseln. Att tillåta en större variation borde ge bl.a. insektsfaunan större möjligheter. Att det finns så många olika markägare är på sätt och vis en garanti för variation, men helst skulle variationen finnas även inom en betesmark eller slätteräng.

Hårt bete utrotar förmodligen inga kärlväxtarter, men hur det är med andra organismer är svårare att säga. Det är t.o.m. svårt att säga hur en population kärlväxter mår. Att döma efter hur mycket det blommar är vanskligt eftersom det inte alls behöver betyda att populationen mår bra.

Den enda betesmark i länet som biotopskyddats låg länge under ganska svag hävd. Ängsvädd och klockgentiana förekom rikligt. Marken stängslades in ordentligt och betestrycket höjdes avsevärt i samband med att den biotopskyddades. Nu, efter några år av hårt bete, har både ängsvädd och klockgentiana minskat drastiskt.

Förhållandena i en betesmark ändras väldigt fort. Följande observationer kommer från en betesmark som hade ett väldigt högt betestryck fram till 1997. Man diskuterade då om inte något betesfritt år skulle vara bra. Efter några år av lågt betestryck har man istället fått stora problem med ohävsarter som hallon och nässlor. Nu funderar man istället på om inte hårt färbete skulle vara lämpligt.

Reglerna för miljöstöden har blivit allt bättre med åren. Att som förut ange i centimeter hur hårt nedbetad en mark bör vara tror man inte på. Vissa län lär dock fortfarande ha sådana mått i sina åtgärdsplaner. Ibland har man dock tvingats ge andra råd för skötseln av betesmarker än de man tror bäst verkar för att gynna den biologiska mångfalden. Ett exempel på detta är när man skulle göra en åtgärdsplan i en vityxnelokal. Forskare hade kommit fram till att den bästa skötseln skulle vara ett sent betespåsläpp med årlig avbränning, men att kombinera detta med miljöstödens regler var i det närmast omöjligt.

Det ställs höga krav på att rådgivaren vet hur varje art, knuten till en betesmark, påverkas av skötseln. Som det är idag har man inte möjlighet att gå in i detalj i varje betesmarks flora och fauna. Man får istället sätta sin tilltro till att en variationsrik betesmark som sköts på ett traditionsenligt sätt även i fortsättningen hyser de värden man vill bevara.

För att ytterligare bidra till variationen i betesmarker skulle det vara eftersträvänsvärt att alternera år med högt och lågt betestryck. Traditionellt sett har nog markerna hävdats olika år från år beroende på hur tillgången på foder varit. Mellan perioder av hög hävdintensitet har funnits perioder då markerna mer eller mindre vuxit igen. Idag kan man tillåta att en betesmark slåträs ett enskilt år. Detta kanske skulle vara ett krav istället och något som ger en högre ersättning. En nackdel är att vi har så lite mark kvar och därmed en så liten mån att experimentera med. Lite fler fantasifulla skötselalternativ borde man dock prova.

Grundinställningen är att om vi använder oss av lokala brukartraditioner så gynnar det den biologiska mångfalden. Men med dagens alla regler tillåter vi ändå inte detta. Kanske är det därför att jordbruket blivit så storskaligt och att gamla traditioner ofta glömts bort.

US Som tidigare nämnts tror vi att betestrycket ofta är för hårt och för tidigt på torra-friska marker (och i viss mån på havsstrandängar), men ofta för svagt på sötvattenstrandäng. Vi har en hel del belegg för detta, men det skulle behöva undersökas bättre. Vi hoppas kunna arbeta mer med fällor framöver, för att åtminstone senarelägga betespåsläppet. Många brukare skulle gärna vilja låta det blomma lite innan hävd, men har hört att det måste betas tidigt för att betet skall vara värt något.

- **I vilka fall anser ni att röjningsåtgärder har gett störst naturvårdsnytta?**

Svaren på frågan skiljer sig beroende på de olika regionala förutsättningarna i länen. Slåttermarker där efterföljande hävd är säkerställd, kustnära hedmarksbeten och strandängar är marktyper där röjningsåtgärder varit mycket framgångsrika. Röjning av igenväxningsvegetation kring hagmarksträd är en annan åtgärd med stor naturvårdsnytta.

BD Det är vanligt att man, vid röjningar som görs på vintern, tar bort för få träd. Därför skriver man numer ofta in i planen att röja bort lite mer än man tror för att det ska bli lagom när träden sedan får löv. Röjning på sensommaren ger generellt sett ett bra resultat då mycket näring finns lagrat i bladverket. Det är då också lätt att direkt se vilket resultat man får i form av ökat ljusnedsläpp till marken etc.

- U Insatta röjningsåtgärder upplevs alltid ha gjort nytta för den biologiska mångfalden. Störst nytta har åstadkommit på marker där naturvärden som är beroende av hävd fortfarande finns kvar i stor utsträckning. En annan viktig förutsättning är att det måste finnas möjlighet till fortsatta åtgärder i tillräcklig omfattning. Bäst har detta fungerat på slåttermarker eftersom det är den hävdform som har gett överlägset bäst resultat i länet. Det är viktigt att inse att stora röjningsåtgärder på betesmarker också kräver ett högt betetryck efteråt. Om rådgivaren har lyckats att väl förankra beslutet om röjning hos lantbrukaren är chanserna att den fortsatta skötseln blir bra mångdubbelt större.
- N Röjningar av en på kustnära hedmarker har snabbt givit bra resultat. Heden kan ha varit nästan täckt av krypande enbuskar för att efter röjning få tillbaka en typisk hedflora. Röjningar av igenväxta betesmarker i skogsbygder ger inte lika snabbt ett gensvar av fin flora. Egentligen kan dock alla röjningar sägas vara lika värdefulla. I fina marker bevarar man värdena och i mer medelmåttiga skapas spridningsvägar för hävdgynnade och ljuskrävande växter.

En röjd eller restaurerad betesmark är också väldigt viktig som förebild för andra brukare. Man kan genom att återskapa en fin, öppen betesmark få, inte bara en enstaka brukare, utan kanske en hel bygd att få upp ögonen för naturvård. När man varit med om hela igenväxningsförloppet är det svårt att komma ihåg hur marken såg ut för 30-40 år sedan.

- US På strandängar där man kunnat få större sammanhängande öppna ytor genom röjning, samt i områden med gamla vidkroniga hagmarksträd som hotas av igenväxning. I övrigt är det inte nödvändigtvis ett ekologiskt problem att en betesmark har ett högt innehåll av träd och buskar.

Det är inte troligt att röjningsbehovet i hävdade marker verkligen varit så akut att röjningar måst tvingas fram utan ordentligt kunskapsunderlag, vare sig om de specifika objekten, eller om träd och buskars för- och nackdelar generellt.

- **Hur har olika artgrupper påverkats? Vad bygger ni detta på?**

Tidsbrist har medfört att man inte gjort så mycket uppföljningar att man med säkerhet kan svara på den frågan. För många organismgrupper finns dessutom så stora kunskapsluckor att man inte har möjlighet att se hur åtgärderna påverkat dem.

- U Fågellivet har på vissa välhävdade strandängslokaler tydligt påverkats i avsedd riktning. På våtmarker visar gjorda studier att kärlväxtfloran gjort sammalunda. Någon utarmning p.g.a. för hård röjning, gallring eller betning har knappast inträffat i mer än något enstaka fall. Några regelrätta, större uppföljningar har man inte ansett sig ha råd med.
- C Inga uppföljningar har gjorts. Lantbrukarna själva säger ofta att det blivit färre kattfötter, Adam och Eva etc., men ofta är det nog bara dåligt undersökt. Om de för 20 år sedan växte på en plats i hagen så växer de nu kanske 20-30 meter längre bort. Trots

detta är den samlade uppfattningen att det går utför med betesmarkerna. Det största hotet är att betesmarkerna blir alltmer likriktade och att för mycket buskar röjs bort. En tillfällig motverkan till att betesmarkerna likriktas är att insatserna från lantbrukarna upplevs ske med en viss eftersläpning. Av dem som fått hårda röjningskrav i sina åtgärdsplaner är det väldigt få som verkligen röjer så mycket som det sagts. Eftersläpningen för med sig att när de slutligen råkar ut för kontroll blir den ett extra hårt slag. En vanlig uppfattning är att enen ska sparas och att den till och med är fridlyst. Att bärande buskar ska sparas samt att hålträd är bra att ha kvar är kunskap som många lantbrukare tagit till sig.

- N Kärleväxter och fåglar är de artgrupper som är lättast att se hur de påverkas. Insekter är det få som kan tillräckligt mycket om för att veta hur t.ex. vildbin har påverkats. Man får hoppas att dessa arter gynnas i samma utsträckning som andra arter av insatta åtgärder. När det gäller träd har lövträd generellt gynnats på granens bekostnad. Där har man haft samma mål som Skogsvårdsstyrelsen nämligen att granen ska bort från de kustnära trakterna i Hallands län.

Med en större andel ängsmark i landskapet skulle insekter gynnas i en mycket större omfattning

- US Den ekologiska artgrupp som otvivelaktigt gynnats är håll- och gammelträdens arter. För dem har vi hyfsat inventeringsunderlag beträffande insekter och lavar. Sannolikt har även sötvattensstrandängens arter gynnats, men det vet vi mindre om. För de torra-friska markerna, buskmarkerna, samt havsstrandängarna är bilden mer komplicerad. Givetvis har alla dessa gynnats av miljöersättningsystemet jämfört med om de inte alls hävdats. Vi vet också att hävden i början av 90-talet ofta var för svag och dåligt kvalitetskontrollerad. Det innebär att vi i frånvaro av de relativt hårda betesreglerna kanske haft ett ohävs- och igenväxningsproblem idag. Frånsett detta, tror vi att buskgynnade, variationsgynnade och slåttergynnade arter haft svårigheter de senaste tio åren i Upplands betesmarker. Det grundar vi bl.a. på att rödlistade hävdberoende fjärilar vid kusten är vanligare i f.d. hävdade (men ännu ej igenväxta) objekt, än i hävdade.

- **Har ni haft möjlighet att se effekterna av enskilda konkreta råd? Vad har ni sett?**

Här redovisas ett urval av de råd som ges med observationer av dess effekter. I de flesta fall har man, p.g.a. tidsbrist, inte haft möjlighet att utvärdera råden i den utsträckning som skulle behövas.

Exempel på vanliga råd:

(i Uppland i alla fall)

”Lämna höga stubbar så slipper ni rotskott”

”Spara rosenbuskar i buketter”

”Bästa sättet att bli av med örnbräken är genom att knäcka stjälkarna med en käpp eller liknande”

”Ringbarka asp för att slippa slyuppslag”

”Håll ett högt betestryck efter röjning”

”Glesa ur täta trädbestånd”

BD Krav på tidpunkt för slåtter och tidpunkt för betespåsläpp har använts mycket flitigt i åtgärdsplanerna. När det gäller tidpunkten för slåtter har det aldrig inneburit några problem eftersom tidpunkten är densamma som traditionellt använts. Däremot är man noga med att inte sätta förbud mot tillskottsutfodring. De allra flesta marker i Norrbotten tar inte skada av lite näringstillförsel. Förbud mot att tillskottsutfodra kan istället gälla en viss tid i början av betessäsongen så att djuren verkligen hinner beta tillräckligt när det växer som mest. Många lantbrukare skulle välja att inte vara med i stödet om det fanns ett sådant generellt förbud. Detta skulle medföra risk för lägre naturvårdsnytta. Att dela in beteshagen i flera fallor och växla mellan att beta och slå dessa är ett råd som ges för att höja betesmarkens produktivitet.

Andra vanliga råd är att lämna träd i dungar och inte ”parkställa” träden samt att skära av tuvåteltuvor där detta är ett stort problem. Om man skär av tuvorna med skopan på traktorn när marken är tjälad brukar det inte bli så stora markskador.

Råd för att skydda fåglar kan t.ex. vara att vänta med slåttern tills storspovens ungar lämnat boet eller att inte lämna ens något enstaka träd på strandängar. I ett kvarlämnat träd kan rovfåglar spana på byten bland markhäckande fåglar.

U Ringbarkning av asp har fungerat väl på flera platser. Högt betestryck efter röjning blir tyvärr fortfarande oftast inte tillräckligt högt. Höga stubbar är ett råd som knappast använts alls i åtgärdsplanesammanhang

C Miljöenhetens svar: Att slå av örnbräken med röjsnöre två gånger per år har provats i reservatet Andersby och verkar fungera bra. På andra platser har man effektivt bekämpat oönskade slånbuskage med hjälp av vägverkets slåttermaskin för vägkanter. För att undvika slyuppslag har man ibland gett rådet att se till att de kvarlämnade stubbarna sågas sönder ordentligt med förhoppningen att fukt går ned och förstör rötterna. När det gäller röjning i aspdungar kan man lämna en asp för att minska problemen rotskott. De två sistnämnda råden är man dock inte helt säkra på hur väl de fungerar.

Landsbygdsenhetens svar: Det finns en känsla av att lantbrukarna tar till sig av sådana råd, men om det fungerar eller inte är svårt att säga. Att slå av örnbräken med röjsnöre kan dock ha effekt. Det skulle vara en bra idé att samla den typen av tips och råd som man hört.

N Vanliga råd i Hallands län är att t.ex. att låta någon rishög ligga kvar efter röjning. Dessa rishögar bidrar till en strukturvariation i markerna och gynnar både vedlevande insekter och förser t.ex. törnskator med lämpliga häckningsplatser. För att värna om fågellivet på strandängar ser man till att tuvor av en viss höjd får finnas kvar för att bidra med häckningsplatser för vadare. Genom att låta stängslet gå ut i vattnet så att det blir betat ända ned till vattenlinjen och en bit till gynnar man också fåglar. Detta skrivs ofta in i åtgärdsplanen så att brukaren inte sätter stängslet två meter upp på stranden istället.

Av ovanstående råd tycker man sig ha sett att höga stubbar minskar slyuppslag från t.ex. asp. Detta fungerar bättre än att ringbarka aspen som då lätt drabbas av röta och blåser omkull. När aspen blåst omkull kommer slyuppslaget nästan lika kraftigt som om man bara skulle ha sågat trädet rakt av. Dessutom får man fina tickor på högstubbarna och ljuset kommer snabbare ned till marken än om man lämnar kvar ringbarkade träd i många år.

För att bli av med stora bestånd av örnbräken är det just råden att knäcka stjälkarna och att placera saltstenen i beståndet som är de man känner till. Om något av dem fungerar har man inte haft möjlighet att se.

Bränning av ljunghedar och andra betesmarker är en åtgärd som man gärna skulle ha större möjlighet att använda inom miljöstödens ramar. Observationer från militära skjutfält som inte betats de senaste 50-100 åren men som bränts varje år visar på en fantastiskt fin flora. Ett annat skjutfält som utgörs av gammal åkermark bränns årligen och är nu är tätt bevuxen av grönvit nattviol, jungfru marie nycklar och låsbräken. Det är svårt att tänka sig att det odlades havre på den marken för bara 40-50 år sedan. Fler observationer av bränningens effekter finns från Gårdshult. Där finns slåttermarker som årligen slås. Efter många år av årlig slåtter hade man ett år inte möjlighet att slå utan brände istället. Populationen av granspira ökade då kraftigt. Bränning ger marken karaktär av slåtteräng och är nog omtyckt av många insekter.

En observation finns som tyder på att röjsnöre kanske inte är en så dålig metod för slåtter. En betesmark delas av en väg. Den ena halvan betas och den andra halvan sköter kulturmiljövården genom att slå med röjsnöre. Den del som slås med röjsnöre är många gånger intressantare ur florasynpunkt.

Restaurering och årlig slåtter av en fuktäng med mycket smörbollor har resulterat i att smörbollorna har minskat kraftigt i antal. Slutsatsen man kan dra av det är att det inte alltid är bäst att slå varje år. Stor variation är bättre.

Alla praktiska råd som man hör är mycket begärliga för dem som skriver åtgärdsplaner och ger bönder råd. Men, man har inte möjlighet att verkligen se om dessa råd stämmer. Mycket är kanske bara skrönor som snabbt får fäste. Hoppas verkligen att Jordbruksverket har belägg för det de skriver i böcker och broschyrer.

I Halland har man samlat ihop råd och erfarenheter i en kunskapsbank med faktatexter. Om man stöter på ett problem går det att leta i den för att se om det finns några tidigare erfarenheter av detta.

- **Vad är resultatet av de restaureringar av naturbetesmarker och slåtterängar som genomförts?**

Generellt finns en känsla av att restaureringarna gett ett gott resultat, men mycket få objekt har följts upp.

BD I Norrbotten har ca 250 ha slåtterängar (d.v.s. en fjärdedel av den totala arealen restaurerade slåtterängar i Sverige), främst myrslåttermarker, restaurerats med gott resultat. När restaureringsstödet kom skickade man ut ett brev med information om detta till alla kommuner, hembygdsföreningar, samebyar, naturskyddsföreningar m.m.

Detta resulterade i att man till slut hade en fjärdedel av hela Sveriges areal av restaurerade slättermarker i Norrbottens län.

I det gamla restaureringsstödet fanns inget krav på fortsatt hävd. Därför vet man inte hur det i fortsättningen kommer att utveckla sig på de marker som omfattas av detta stöd. I det nya stödet (norra Mål 1-området) finns högre krav på uppföljning och slutbesiktning. Man förbinder sig dessutom att sköta marken i minst fem år efter restaureringsperiodens slut. Bara två gånger har restaureringsstöd beviljats till restaurering av betesmarker. Ingen av restaureringarna har ännu nått så långt att man kan avgöra hur resultatet blivit.

- U Utomordentligt bra resultat för slätterängar men varierande för betesmarker. I många fall följs betesmarksrestaurering av ett otillräckligt betestryck. Insatta röjningsåtgärder upplevs dock alltid ha gjort nytta för den biologiska mångfalden. I flera fall har restaureringarna varit helt avgörande för om naturvärdena ska finnas kvar. Tydligast exempel på detta är ekbackar vid Mälaren där man säkert vet att ekarna skulle ha varit döda om inga åtgärder satts in.

I ängs- och betesmarksinventeringen har många av klass III-markerna från ängs- och hagmarksinventeringen ersatts av nyrestaurerade objekt. Det är viktigt att man är öppen för denna dynamik och inte låser sig vid att samma områden alltid är de värdefullaste.

- C Miljöenhetens svar: Man har restaurerat ganska många strandängar med gott resultat (t.ex. i Hjälstaviken). Någon direkt uppföljning av resultatet görs inte. Foton tagna före restaureringen och foton efter genomförda åtgärder är oftast den uppföljningsdokumentation som görs.

En vanlig följd av restaureringar är att det blir ett kraftigt slyuppslag. Speciellt har man erfarenhet av att detta blir ett stort problem när man hugger al på strandängar. Då är det oerhört viktigt att man håller ett tillräckligt högt betestryck vid rätt tidpunkt. Det är inte alltid brukaren själv har den kunskapen så att marken får rätt fortsatt hävd.

- N Inga uppföljningar har gjorts, men man kan anta att restaureringarna medför en betydlig förbättring. Resultat från Kronobergs län visar att restaurering av slättermarker ger ett gott resultat. I inlandet i Hallands län finns en hel del sådana marker som säkert skulle gå att restaurera.

- US Både våra egna restaureringar och de som gjorts av brukarna direkt, med restaureringsstöd från Länsstyrelsen, har fungerat bra. Genom medel från ICA-handlarna och WWF och genom ett bra samarbete med dessa, samt med LRF, brukare och slakterinäringen, kunde närmare 1000 hektar marker restaureras i Mälalområdet under en treårsperiod.

- **Kan ni se någon skillnad i resultat (generellt) mellan olika typer av marker?**

I Norrbottens och Västmanlands län har man goda erfarenheter av restaurering av våtmarker. I Halland har man särskilt sett att restaureringar av hedmarksbeten ofta blir lyckade. Om man vidtar stor naturvårdshänsyn vid restaureringen och lägger tid på att skaffa sig goda bakgrundskunskaper om objektet är Upplandsstiftelsens erfarenhet att de flesta restaureringar brukar bli lyckade.

- BD Det är svårt att säga, men restaurering av myrslättermarker (främst fräkenmyrar) verkar generellt sett ha gett ett bra resultat. Slättermyrar är också det markslag där man har tillräcklig erfarenhet av restaurering för att ha någon generell uppfattning om resultatet.
- U Av olika markslag har röjnings- och restaureringsåtgärder på våtmarker visat sig ge särskilt bra resultat. En betydande anledning till detta är att den efterföljande hävden ofta kan utföra på ett rationellt sätt med maskiner.
- N På hedar har man erfarenheten att det går att gå från nästan granskog till fin hedflora på mycket kort tid. Att röjgödslingsseffekten inte blir så stor kan antas bero på den genomsläppliga jordarten.

- US Med bra bakgrundskunskap brukar de flesta restaureringar bli lyckade. Strandängar är lätta att åtgärda, och även om tuvfräsning är relativt dyr ger den mycket gott resultat och en nödvändig utgångspunkt för framtida betesputsning. T.o.m. stubbfräsning är antagligen värd att bekosta, för att vara säker på att slippa slyuppslag. Igenväxta marker blir billiga att restaurera om de är kraftigt igenväxta (då ger de ett virkes- eller biobränslenetto). Ju lättare igenväxningen är, desto dyrare. Om gamla hagmarksträd funnits har vi alltid ansett kostnaden motiverad, med tanke på de höga naturvärdena.

Det är viktigt att föreskriva naturvårdshänsyn vid restaurering i alla typer av marker: finns det fläckar som inte skall åtgärdas, exempelvis alltför igenväxta lundpartier?

- **Vad har varit den viktigaste orsaken till ett lyckat respektive ett misslyckat utfall? Hur mycket beror på icke-biologiska faktorer?**

De olika länen lyfter fram olika orsaker till om en restaurering blivit lyckad eller misslyckad.

- BD Ett lokalt engagemang samt att man haft avsättning för höet från slättermarkerna har varit de viktigaste orsakerna till ett lyckat resultat. Små restaureringsobjekt som ligger utspritt i landskapet ger ofta ett sämre resultat. Större sammanhängande områden med flera markägare har visat sig vara mest lyckat ur restaureringssynpunkt.
- U Det är av avgörande betydelse att markägaren känner sig delaktig i de beslut som fattas. Motivationen att sköta marken tycks dessutom öka kraftigt om man själv har varit med och finansierat åtgärderna.

- C Miljöenhetens svar: Det finns fall då den som utfört åtgärden missuppfattat vad som ska göras och att man därför fått ett misslyckat utfall. Annars är den vanligaste orsaken att man inte haft möjlighet att ha rätt hävd efter utförd restaurering. Det finns bra entreprenörer som kan utföra restaureringar, men reglerna för upphandling ställer ofta till med problem. Om man ska följa alla policys som finns angående upphandling blir följderna ofta att man får förklara grundläggande naturvårdstankar om och om igen. Samma procedur varje gång en ny entreprenör anlitas utan att man är säker på att få ett bra resultat. Lokal arbetskraft, miljöhänsyn och lågt pris är några av de faktorer som ska beaktas.

Idag är 1070 ha av länets reservatsmark skötta med någon slags hävd. Om man skulle titta närmare på reservatens skötsel (vilket man gör kontinuerligt) skulle man förmodligen upptäcka att flertalet av länets ca 90 reservat är beroende av någon slags hävd. Många gamla skötselplaner har istället föreskrivit fri utveckling på dessa. Mest misslyckade är därför de restaureringar som aldrig genomförs eftersom ingen hittills insett att det är p.g.a. hävd som de höga naturvärdena finns. Det är enkelt och billigt att sätta fri utveckling på ett område istället för att kontinuerligt sköta marken.

Röjningar och stängsling är dyrt och att värva bönder som har djur och är i behov av mer betesmark. är mycket svårt. En betespool där man kan sammanföra markägare som har för mycket mark med bönder som vill ha mer mark till sina djur skulle underlätta skötseln väsentligt. Vid kusten är det inte tillgången på mark som är begränsande utan bristen på byggnader som lämpar sig för rationell djurhållning.

Ett problem i en del skötselplaner är att man tagit för stor hänsyn till de rådande ekonomiska förutsättningarna. Man har alltså uteslutit vissa skötselalternativ redan från början med följderna att man även om man skulle få kraftigt ökade medel inte har möjlighet att sköta marken på bästa sätt. En skötselplan ska vara en plan för hur marken bör skötas för att bäst gagna dess naturvärden.

- N Den efterföljande hävden är helt avgörande för hur resultatet av restaureringen blir.
- US Efterföljande hävd och eventuell kompletteringsröjning är viktigast. Vi har lagt stor vikt vid att framhålla att själva restaureringen bara är början på arbetet, men ibland har brukare ändå blivit överraskade av exempelvis slyuppslag.

Näst viktigast är valet av entreprenör för restaureringen. Denne måste dels vara professionell vad gäller det praktiska, virkespriser etc., dels vara kunnig och, framför allt, intresserad av det biologiska, dels ha god kontakt med dem som slutligen håller i motorsågen. I de fall det inte fungerat har det oftast varit på grund av bristande kommunikation i detta sista led, d.v.s. dålig instruktion till huggare.

6.3 Specifikt för arbetet med åtgärdsplaner

- **Vilka är era kriterier för att en betesmark eller slätteräng ska få tilläggsersättning?**

Hävdberoende kärlväxtarter och liten gödselpåverkan är de viktigaste kriterierna. Därtill kommer övriga naturvärden samt värdefulla kulturmiljöer.

BD Man har ställt upp en pyramid av hävdberoende arter där de vanligaste, t.ex. ängsskallra och späd ögontröst, ligger i botten och låsbräkenarter m.fl. i toppen. Om det bara finns arter från pyramidens botten på en mark krävs det att det finns något annat värdefullt för att betesmarken eller slätterängen ska vara kvalificerad för tilläggsersättning. Detta kan t.ex. vara höga kulturmiljövärden som, förutom fasta kulturmiljöer, även skulle kunna vara att brukaren hässjar sitt hö. På mark som tidigare varit plöjd åkermark har man högre krav än på annan mark. Där måste det finnas arter från pyramidens topp för att tilläggsersättning ska betalas ut.

N Spridd förekomst av hävdgynnade arter, inte mer än ringa gödselpåverkan, fågelvärden, kulturmiljövärden, m.m. Om det finns höga kulturmiljövärden som inte kräver någon annan skötsel än vad som generellt krävs för en mark med grundersättning är detta inte berättigande för tilläggsersättning. Man har sett stora risker med att ha en strikt policy för hur arbetet med åtgärdsplaner ska bedrivas. Flexibiliteten är viktig.

- **Vilket bakgrundsmaterial används när en åtgärdsplan upprättas?**

BD Främst gamla ekonomiska kartan och ortofotot från ArcView. När flygbilden tas fram ser man också om det är något särskilt med området. T.ex. att det ingår i ett reservat, är inventerat i ängs- och hagmarks- eller ängs- och betesmarksinventeringen, ingår i den nationella bevarandeplanen eller är en särskilt utpekad värdefull kulturmiljö. I den egna inventeringsdatabasen tittar man för att se vad som setts vid eventuella tidigare besök. Historiska kartor har börjat användas mer och mer eftersom de nu kan ses digitalt på nätet.

U Gamla ekonomiska kartan, ortofoto, ängs- och hagmarksinventeringen, ängs- och betesmarksinventeringen, fornminnesregistret, gamla skötselplaner samt gamla kontroller.

N De gånger man anger något annat naturvärde än kärlväxtfloran som grund för en åtgärdsplan är oftast då det finns någon annan dokumentation som visar på dessa värden. Det kan t.ex. vara från nyckelbiotopinventeringen eller ängs- och hagmarks-/ängs- och betesmarksinventeringen.

Genom GIS-baserade data får man den mesta informationen: inventeringar, hotade arter, Natura 2000, naturreservat, historiska kartor med kartöverlägg, kontroller m.m.

- **I vilken utsträckning tas kulturmiljövärden med i åtgärdsplanen?**

Kulturmiljövärden tas upp som viktiga beståndsdelar i alla de besökta länens åtgärdsplaner.

- BD Vård av kulturelement, t ex ängslador, tas alltid med i åtgärdsplanen. En vanlig uppmaning är att slå runt ladorna, hålla efter sly och att lägga på tak. I de fall ladorna används som skydd för djuren ger man rådet att se efter så att det inte trampas upp jord mot väggarna m.m. Om det finns t ex stenmurar med träd som växer intill brukar man råda brukaren att ta ned trädet för att förhindra att det stormfälls och förstör.
- U Kulturmiljövärden tas med i stor omfattning när en åtgärdsplan utformas. Omkring 1/3 av antalet åtgärdsplaner har författats av kulturmiljöenhetens personal.
- C Ganska mycket. Genom ett samarbete med kulturmiljöenheten har man bl.a. varit ute i fält tillsammans för att lära sig att lättare kunna identifiera kulturmiljövärden. Tanken är också att rådgivarna ska kontakta kulturmiljöenheten när de ser något intressant som inte är beskrivet tidigare.
- N Kulturmiljövärden tas ofta med i åtgärdsplanen, men utgör inte ensamt grund för tilläggsersättning.

- **Har det gått bra att formulera åtgärdsplanen så att brukaren utför åtgärderna som det var tänkt?**

Åtgärdsplanen kan t.ex. göras mer lättillgänglig och intressant med hjälp av bilder. Dessutom har man, efter de första årens planer, lärt sig vad som varit svårare att förstå.

- BD Det är svårt att svara på eftersom man inte varit ut på så många uppföljningsbesök. Man har dock lagt stor vikt vid att göra åtgärdsplanerna så kortfattade, lättlästa och intressanta som möjligt så att brukaren verkligen ska läsa planen. Genom att lägga in bilder på den del av hagen/ängen eller det kulturmiljöelement som avses i texten får man brukaren att känna att det verkligen är hans/hennes mark som beskrivs. Man kan också lägga in en bild på den växt man pratat om så att det är lättare för brukaren att komma ihåg efter besöket.

Att noga motivera varför brukaren ska göra en åtgärd är avgörande för om brukaren ska ta till sig av råden eller inte. Det är också viktigt att känna vilken nivå man bör lägga sig på och kunna smyga in sitt budskap på ett bra sätt. Få brukare har några synpunkter på eller invändningar mot planen. Man tycker att den är väldigt fin och är glad att ha fått en plan för sin mark.

- U Huggning kan gå att formulera relativt exakt, medan avbetningsgrad är mer svårpreciserat. Det är dock inte helt lätt att, i det enskilda fallet, fastställa om det är just brister i hur åtgärdsplanen är formulerad som gör att en brukare inte utför åtgärden som det var tänkt.

Även om det finns tydliga biologiska och ekologiska vinster med att t.ex. beta en betesmark vartannat år kommer man nog att stöta på stora pedagogiska problem med ett sådant regelsystem. Redan idag har man ibland sett att många gör som sin granne utan tanke på att grannens åtgärds- eller restaureringsplan kan ha andra mål än ens egen.

N I de flesta fall har brukarna utfört åtgärderna som det står i planen. Första året med åtgärdsplaner lärde man sig vad det var som var svårt för brukarna att uppfatta och kunde på så sätt förklara detta mer ingående i fortsättningen.

- **Vad anser ni att målet med åtgärdsplanen är?**

Att bevara och öka de natur- och kulturmiljövärden som finns inom ramarna för miljöersättningens regelverk. Dessutom tjänar åtgärdsplanen syftet att inspirera till och motivera en god skötsel.

BD Att de värden som finns ska bevaras eller öka och att brukaren ska förstå varför en viss skötsel är nödvändig och bli motiverad att utföra den. Man kan också få brukaren att förstå att det inte råder något motsatsförhållande mellan ökad avkastning och god naturvård på betesmarker.

U Att brukaren före kontroll och utbetalningar får vetskap om vad åtagandet innebär, vad målsättningen med skötseln är samt hur godkänd skötsel ser ut.

C Natur- och kulturmiljövärden ska bevaras, men tyvärr styr regelsystemet för kontrollverksamheten alltför mycket av verksamheten. Rådgivningen gentemot bonden tjänar syftet att upplysa honom/henne om vilka värden som finns i markerna och på vilket sett dessa bör skötas.

N Att bevara och öka de natur- och kulturvärden som finns i betesmarker och slåtterängar samt att inspirera brukaren och få honom/henne att förstå markens värden.

- **Vad har varit de viktigaste orsakerna till ett lyckat respektive ett misslyckat resultat? Hur mycket beror på icke-biologiska faktorer?**

Fältbesöket är den absolut viktigaste enskilda faktorn. Om man fick mer tid att föra fram budskapet till brukaren skulle många missförstånd kunna undvikas.

U Om man vid fältbesöket kan få brukaren att förstå rådgivarens budskap har man nått en bra bit på vägen. Att i efterhand veta vad som verkligen sagts är tyvärr i det närmaste omöjligt för båda parter. Man kan inte alltid vara säker på att bonden ens läser åtgärdsplanen. Man skulle kunna sammanfatta det så att det svåraste med planen är att, med mycket liten tidsåtgång, så otvetydigt och detaljerat som möjligt beskriva exakt vad som skall göras. Det ska inte ens med den bästa vilja i världen kunna misstolkas på något sätt.

Exempel finns där bonden i flera avseenden lyckats göra precis det motsatta mot vad som sagts i fält och skrivits i plan. Å andra sidan finns flera goda exempel där bönder krävt återbesök efter utförd åtgärd för att få möjlighet att korrigera sig om de uppfattat något fel. Kanske skulle sådana återbesök utföras regelmässigt.

- C Bristfällig åtgärdsplan och brister i kommunikationen mellan rådgivare och markägare. Fältbesöket och det som sägs då är det absolut viktigaste för hur budskapet uppfattas. Helst skulle man vilja lägga betydligt mer tid och energi på detta. I svåra fall skulle det vara bäst om man kunde märka ut allt som ska tas bort i fält. I dag läggs i genomsnitt 10 timmar per åtgärdsplan och brukare. Det medför ca 4000 kr/brukare. Man kan inte alltid vara säker på att bonden ens läser åtgärdsplanen. I de fall han/hon läser den fungerar den mest som en minnesanteckning för att komma ihåg vad som sades vid fältbesöket.

Rådgivarna tycker att det är väldigt viktigt att själv komma ut och göra praktiska röjningsarbeten. Att veta vad man pratar om är väldigt viktigt om man ska kunna ge bra råd och framförallt råd som brukaren kan följa.

- **Hur ofta händer det, i en åtgärdsplan, att ni skulle vilja uppmana bonden att absolut inte röja?**

Här är svaren samstämmiga: röjning behövs i stort sett alltid, men insatserna behöver ofta styras för att på bästa sätt gynna den biologiska mångfalden.

- BD Det traditionella tillståndet för betes- och slåttermarker i Norrbotten är att de är öppna, kanske med något gammalt solitärt träd. När man i en åtgärdsplan uppmanar lantbrukaren att röja kan det hända att man ibland sparar lite av igenväxningsvegetationen, men oftast är rådet att ta bort allt. Så har markerna traditionellt sett ut.
- U Aldrig.
- C Inte ofta, förutom när det gäller mindre delar. Ett sätt som fungerat bra har varit att, om en del ser bra ut, använda den som ”mall” för hur resten ska se ut när röjningsinsatserna är färdiga. Ett särskilt fall där brukaren ganska ofta får rådet att inte röja är i enbackar. Vid första anblicken ser de ibland väldigt täta ut, men när man går in mellan enarna ser det ofta ganska bra ut. Brukaren får då rådet att bara hålla koll på backen så att inte vegetationen sluter sig mer.
- N Det förekommer inte att en mark är så välröjd att det inte finns utrymme för att ta ner fler träd och buskar. Däremot får man ibland rikta brukarens åtgärder mot yngre träd och utbredande buskage istället för mot gamla träd och betespräglade buskar. Många ser träden i betesmarken ur ett skogligt perspektiv och vill ha kvar vedproduktionen. Som tumregel för den som röjer i en betesmark på vintern kan man ha ”röj så mycket att du tror är lagom och ta sedan lite till”.

- **I vilken utsträckning är brukaren/markägaren med vid åtgärdsplanebesöket?**

Brukaren är nästan alltid med vid fältbesöket. Gäller samtliga län som ingår i studien.

- BD Nästan alltid. Om brukaren inte är med när man går runt brukar man i alla fall alltid träffas efteråt. Då kan man gå igenom vad man sett, diskutera med brukaren hur marken har skötts genom åren och vad som behöver göras nu.
- U Ca 3/4 av besöken. I de fall de ej är med har de i regel helt nyligen haft besök i annat betesskötselsammanhang, t ex kontroll eller skötselplan.
- C Brukaren är nästan alltid närvarande vid fältbesöket, men visst händer det att det inte går att få tiden att stämma för båda parter. Det är då särskilt viktigt att formulera sig klart och tydligt i den skriftliga åtgärdsplanen.
- N Nästan alltid. Jordbruksverket hade från början intentionen att 40 % av åtgärdsplanerna skulle göras utan fältbesök. I själva verket blev ca 5 % skrivna från kontoret. Dessa åtgärdsplaner är helt värdelösa. För att kunna skriva en bra åtgärdsplan måste man ut i fält med brukaren. Helst skulle man vilja ha möjlighet att märka ut vart och ett av de träd som ska bort med sprayburk.

- **Upplever ni att den rådgivning ni kan ge är tillräcklig? Har ni haft möjlighet att följa upp åtgärdsplanebesöken med extra rådgivningsbesök?**

Man skulle vilja ha större möjligheter att gör uppföljande rådgivningsbesök.

- BD Ja, i de allra flesta fall kan man ge tillräcklig rådgivning. När brukarna har speciella frågor kan man alltid dirigera deras frågor till någon som har svaret. Ingen begär att man ska veta allt. Det vore värdefullt om det fanns möjlighet att följa upp åtgärdsplanerna med extra rådgivningsbesök.
- U Vi har genomfört mycket få uppföljande extra rådgivningsbesök.
- C I vintras inledde man en uppföljning av främst de åtgärdsplaner som skrevs 2000. Inför fortsättningen av denna s.k. röjningsrådgivning har man tänkt upprätta ett formulär över särskilda saker som man alltid ska titta efter.
- N Man kan alltid lära sig mer, men någonstans finns en gräns för hur långt ner på detaljnivå man som enskild rådgivare kan gå. Här finns meningsskiljaktigheter i den intervjuade gruppen.
- (1) Vissa tycker att man borde försöka få ut forskare på fältdagar där de kunde lära ut mer om sandbin, steklar, sandödlor, fjärilar m.m. Om man lär sig hur lämpliga biotoper för många olika arter ser ut kan man ge rätt råd till brukare när man återigen stöter på sådana marker. Sådana specifika råd är nödvändiga eftersom jordbruket blivit så storskaligt och skötseln numer är långt ifrån traditionell. De

som skötte marken traditionellt är pensionerade och dagens lantbrukare handlar mer efter marknadens önskemål.

- (2) Andra tycker att det blir för petigt att ge sådana råd. Traditionell skötsel av en betesmark borde ge alla nödvändiga livsbetingelser. Risken med väldigt specifika råd är att om det blir fel kan det bli större negativa konsekvenser än med generella råd. Frågan är också hur mycket specifika råd lantbrukaren tar emot. Det är pedagogiskt svårare att motivera specifika råd för en viss art än generella råd som har sin grund i hur marken sköttes förr o.s.v.

På senare tid har man haft möjlighet att ge råd även för grundersättningsmarker. I den första omgången av åtgärdsplaner har man nog missat en hel del marker. Det kan vara marker som t.ex. varit för igenväxta men som besitter höga värden som nu är synliga när igenväxningsvegetation röjts bort. Även medelmåttiga marker kan ha högt värde som spridningsområde för arter. Till nästa period kan många av dessa marker vara väl kvalificerade för tilläggsersättning.

- **Nämn några källor till kunskap som ligger till grund för konkreta tips och råd till lantbrukare. (Kan t ex vara andra personer på länsstyrelsen, kurser arrangerade av Jordbruksverket, broschyrer från Jordbruksverket, övrig litteratur (Ängar, Om hävden upphör, Skötsel av naturbetesmarker, Bete och betesdjur m.fl.), egna praktiska erfarenheter, lantbrukares erfarenheter m.m.)**

Ovanstående källor är viktiga i de flesta län, men även forskningsresultat och dagar i fält med övriga naturvårdsaktörer är viktiga.

BD Skötselhandboken används som uppslagsverk om man vill skriva något specifikt om t.ex. diken, men den är absolut ingen "bibel" här. Mycket av markerna i Norrbottens län är så speciella att den kunskap som krävs inte finns i annan litteratur. Man har själva tagit fram en bok och flera andra skrifter som samlar en del av den kunskap som finns bl.a. på länsstyrelsen och Norrbottens museum.

Kurser har man tillsammans med Västerbottens, Jämtlands och Västernorrlands län, men man åker också på kurser i södra Sverige. Något som innebär problem är att Jordbruksverket inte får arrangera kurser i Mål 1-området. Pengarna som går till detta område (i princip hela Norrland) förvaltas av de ingående länen och är de pengar som kan användas till kurser och dyl.

U

1. övrig litteratur (Ängar, Om hävden upphör, Skötsel av naturbetesmarker, Bete och betesdjur m.fl.)
2. broschyrer från Jordbruksverket
3. egna praktiska erfarenheter
4. kurser arrangerade av Jordbruksverket
5. lantbrukares erfarenheter
6. andra personer på länsstyrelsen

Detta är dock en persons personliga bedömning hur viktiga de är för just honom med den egna erfarenhet han just nu besitter. En nyanställd eller en person med 30 års erfarenhet viktat naturligtvis detta annorlunda.

- C Jordbruksverkets skötselhandbok, Naturvårdsverkets serie av böcker (Urban Ekstam), kurser, skrifter från Jordbruksverket, etc. Man efterlyser fler fältkurser tillsammans med Upplandsstiftelsen, miljöenheten m.fl. Att få kontinuerliga rapporter om var forskningen befinner sig är väldigt viktigt, t.ex. genom HagmarksMistra-seminarier.
- N Erfarenheter från arbetskamrater, lantbrukares erfarenheter m.m. Kurser med Naturvårdsverket och Jordbruksverket. Särskilt bra har det varit med kurser som ger breda kunskaper som är värdefulla vid rådgivning till lantbrukaren, t.ex. om betesparasiter, köttproduktion etc. Några tjockare böcker har man inte tid att läsa, därför är småbroschyerna väldigt bra.

- **Hur tycker ni att kontrollerna av betesmarksstödet fungerar i ert län?
Kontrollerar alla kontrollanter samtliga stöd?**

Erfarenheterna av hur kontrollverksamheten påverkar arbetet skiljer sig något mellan de intervjuade. Kontrollantkurserna som Jordbruksverket anordnar upplevs följa väldigt strikta regler och motverka variationsrikedom i betesmarker och slåtterängar.

- BD Sedan ett år tillbaka ligger arbetet med åtgärdsplaner främst på lantbruksenheten. Tidigare har kampanjerna Markernas mångfald och Levande landskap till stor del legat på andra enheter inom Länsstyrelsen. Sedan kontroll och rådgivning finns på samma enhet har detta samarbete fungerat bättre.

Ibland är vissa kriterier svårkontrollerade, t ex lieslätter. Det är väldigt svårt att se om ängen slagits med lie eller med slåtterbalk. Ett villkor som ofta används är tidpunkten för slåtter. Tidpunkten är dock den traditionella för slåtter och detta krav har aldrig vållat några bekymmer.

Alla som skriver åtgärdsplaner har börjat med att gå kontrollkurs för att lära sig att skriva en plan som också är möjlig att kontrollera. Det är viktigt att upprätthålla en bra kontakt mellan kontrollanter och rådgivare för att minska risken för missförstånd och felbedömningar.

Konsulter gav förut rådet till brukaren att söka tilläggsersättning på all tänkbar betesmark. Resultatet har blivit att mycket mark blivit underkänd vid åtgärdsplanebesöken. Den mark som underkänts för tilläggsersättning är automatiskt grundersättningsmark med följderna att brukaren ibland förbundit sig att sköta större areal än han klarar av. Vid kontroll har det då blivit ett mycket hårt slag för brukaren om en del av marken är dåligt skött.

- U De flesta kontrollanter kontrollerar flertalet stöd. Kontroll fungerar i det korta perspektivet bättre än rådgivning i den bemärkelsen att budskapet blir mer exakt och otvetydigt (särskilt konsekvenserna av otillräcklig skötsel).

En del brukare sätter i system att bryta mot stödreglerna. Risken avvägs i relation till hur sannolikt det är att bli upptäckt och hur hårt straffet i sådana fall blir.

- C Tidigare har det varit ganska stora problem, men mycket har blivit bättre sedan kontakten mellan rådgivare och kontrollanter blivit bättre. I början av kontrollsäsongen fick varje kontrollant åka ut tillsammans med en rådgivare för att utveckla en samsyn när det gäller igenväxning etc.
- N Utbildningen av kontrollanter verkar göras efter väldigt strikta regler. Variationsrikedom i betesmarkerna motverkas av detta.

6.4 Uppföljningar

- **Har ni (eller vet ni om någon som) utvärderat enskilda projekt, restaureringsobjekt eller gjort uppföljning av åtgärdsplaner etc.?**

En del grunddokumentation finns men inget har ännu följts upp. Hur mycket som gjorts varierar mellan länen.

- BD I ett tiotal restaureringsobjekt har man gjort en grunddokumentation efter inventering av kärlväxtfloran före restaurering. Grunddokumentationen finns lagrad i den inventeringsdatabas där uppgifter från alla fältbesök sparas. Ingenting har ännu följts upp med ytterligare inventeringar, men detta bör vara lämpligt att göra om några år när restaureringens effekter visar sig.
- U I flera reservat har man lagt ut inventeringsrutor som förhoppningsvis kommer att följas upp med ytterligare inventeringar.
- C Inga utvärderingar har gjorts på grund av resursbrist.
- N I sommar kommer ett restaureringsobjekt att följas upp grundligare. Det är en havsstrandäng som tidigare var nästan helt täckt av vass och buskar, men som nu röjts och bränts. Effekterna av insatta åtgärder kommer nu att grundligt följas avseende fågelfaunan.

Förra året gjordes en sammanställning av länets skogsbeten. Denna sammanställning är inte en regelrätt uppföljning, men skulle utgöra en god grund för en sådan. Problemet är att man inte har tillräckligt med resurser. Det som prioriteras i verksamheten är rådgivningen till lantbrukare som hjälper dem att uppfylla reglerna och få sina ersättningar.

I Eskhult bedrivs ett flerårigt projekt där man har som mål att återskapa ett ålderdomligt kulturlandskap. Ängar slåträs och den inköpta utmarken restaureras till att åter fungera som hedmarksbete. I detta område kommer noggrannare uppföljningar att göras. Ett annat sådant projekt där externa aktörer är inblandade är Gårdshult. Där

kommer större uppföljningar av åtgärdernas effekter att göras. Från lantbruksenhetens sida har man tyvärr inte samma möjligheter att jobba med uppföljningar.

Inom ramarna för miljöövervakningen kommer en del uppföljningar att genomföras som inriktar sig på arter i odlingslandskapet. Mer kommer att göras inför Mångfaldskonferensen som ska hållas i Halland i år.

US Ja, vi har rätt mycket bakgrundsdata för restaureringar, samt god dokumentation av hur det var tänkt och hur åtgärder gjorts. Själva åtgärderna har kontrollerats dels direkt efter utförande, dels efter två-fyra år, och denna uppföljning är under sammanställande. De biologiska effekterna kommer att följas upp framöver, men vi kan redan se att vi på grund av tidsbrist missat en del viktiga artgrupper och biotopkaraktärer.

- **Vad har varit den viktigaste orsaken till ett lyckat respektive ett misslyckat utfall?**

BD Lokalt engagemang och intresse.

US Se ovan om orsaker till utfall.

- **Skulle ni önska att en större del av insatserna utvärderades?**

Alla län tycker att mer uppföljning skulle vara en värdefull hjälp i arbetet. Man får dock se till att naturvården inte förlamas av krav på utvärderingar och administration.

BD Som tidigare nämnts vore det intressant att se hur slätter varje år påverkar en myr som tidigare slagits mer sällan. Det vore dessutom intressant att se hur markfaunan påverkats av det varmare mikroklimat som blir resultatet av återupptagen hävd samt att se vilka effekter det haft på fågelfaunan. I Vassikkavuoma skulle det vara lätt att lägga upp ett försök som visar på restaureringens effekter. Olika delar av myren är i olika faser av restaureringen och det finns delar som är helt orestaurerade.

Miljömålsuppföljningen kommer att medföra ett ökat krav på uppföljning och förhoppningsvis även ökade medel för detta.

U Man skulle vilja upprätta planer ur landskapsperspektiv och göra regelbundna uppföljningar och återinventeringar. Om man utvecklade en metod för att ta reda på hur olika marker svarar på skötselåtgärder skulle det bli enklare att se om åtgärderna verkligen ger det förväntade resultatet. Detta skulle vara till stor hjälp i arbetet.

Önskvärt vore att Naturvårdsverket sätter upp riktlinjer för vilken uppföljning som behöver göras. En annan synpunkt är att det är farligt att överadministrera naturvården. Om man hela tiden är rädd för att göra fel kan resultatet bli att man inte vågar göra något alls, vilket förmodligen är ännu värre.

N Ja. Man skulle vilja göra mycket mera uppföljningar. När en mark förändras mycket, p.g.a. restaurering eller andra genomgripande förändringar av skötseln, har man ett gyllene tillfälle att se hur åtgärderna påverkar naturvärdena. Idag tas inte dessa tillfällen till vara.

US Definitivt! Trots att vi lagt förhållandevis mycket resurser på att insamla kunskap innan restaurering, har vi missat en del viktiga artgrupper etc. Det gör att vi idag inte kan besvara alla viktiga frågor beträffande våra egna insatser för restaurering och skötsel. Man borde förbereda sig bättre genom att i förväg fundera över tänkbara scenarier, kritiska frågor etc., och redan från början ta fram metodik för hur dessa skall belysas i fält.

- **Finns det data hos länsstyrelserna som skulle kunna användas för att snabbare få fram relevanta forskningsresultat för praktisk naturvård?**

Det finns gott om övergripande, subjektiv dokumentation som kanske skulle kunna användas inom forskningen.

BD Övergripande inventeringsdata finns samlat från 900 fältbesök från 1996 och framåt. Dokumentationen finns samlad i en databas där arter, naturtyper, hävdstatus och kulturobjekt finns knutna till kartor, uppgifter om brukare och digitala foton. Man kan alltså göra kombinerade sökningar på t.ex. ”var finns späd ögontröst i torra marker?” eller ”hur ser utbredningsområdet ut för en viss art?”.

C Landsbygdsenhetens svar: På landsbygdsenheten finns mycket data som skulle kunna användas inom forskningen. Allt finns dokumenterat och sparat i arkiv, från fältanteckningar om sedda arter, datum för besöket m.m. till bakgrundsmaterial och den färdiga åtgärdsplanen. Ett sätt att undersöka hur ofta t.ex. örnbräken upplevts som ett problem vid rådgivningsbesöket skulle vara att söka i åtgärdsplanernas filer efter hur ofta det förekommer. En idé som uppkom vid mötet var att bestämma sig för att vissa saker alltid ska noteras i åtgärdsplanen eller i en fil bredvid. På så vis kan man få mer heltäckande observationer.

Miljöenhetens svar: I vissa fall (nyare skötselplaner) skulle man kunna gå tillbaka till skötselplanen och se vad det var som låg till grund för beslutet att genomföra vissa åtgärder. Ofta finns dock tankarna bakom bara i någons huvud. Direkt efter en genomförd restaurering görs oftast ett återbesök för att se att åtgärderna utfördes som det var tänkt. Istället för att noggrant följa upp alla restaurerade objekt har man prioriterat att se till att ha råd med alla nödvändiga åtgärder. Man skulle önska en mer omfattande uppföljning men upplever att det inte finns plats för detta i dagens budget.

I huvudsak finns de områden där åtgärder satts in utritade på kartor med arealuppgifter etc. arkiverade i reservatets mapp. Ibland kan det dock hända att åtgärder slinker igenom systemet utan att bli ett ärende. Arkiverade uppgifter om åtgärder möjliggör att man går tillbaka till dessa områden och ser hur resultatet blivit. Materialet är inte särskilt lättillgängligt men det är helt möjligt att använda som grund för uppföljning. Där länsstyrelsen upprättat betesavtal kan man också få fram uppgifter om antal djur som betat en viss areal.

En annan möjlighet till uppföljning är att jämföra foton från t.ex. de senaste tjugo åren. Det är inte alltid så lätt att följa vad som händer när ett område sakta växer igen, man kan tro att det alltid sett ut på samma sätt. I de flesta reservat finns fotodokumentation som skulle kunna användas till detta, kanske som ett regionalt miljöövervakningsprojekt?

En förhoppning är att fler marker kommer att följas upp på ett korrekt sätt inom Natura 2000. Tanken med Natura 2000 är ju också alla Natura 2000- habitat ska ha en gynnsam bevarandestatus oavsett om de ligger i ett utpekade område eller ej. Det vore då inte helt orimligt att tänka sig att pengar för uppföljning inom Natura 2000 skulle kunna gå även till uppföljning av andra Natura 2000-habitat än de utpekade.

- N Åtgärdsplanerna skulle kunna utgöra en god grund för vidare studier. Planerna ligger sparade som blad i en Access-databas. Har man bara tålmod är det förhållandevis enkelt att söka i fritexten. Strandbeten t.ex. kan lätt återfinnas i och med att de ligger inom vissa blocknummerintervall. Från fältblanketten som finns sparad i databasen kan man lätt gå vidare och titta på alla marker där speciella krav finns. De kan t.ex. gälla tidpunkt för bete/slåtter eller vegetationens utseende vid betessäsongs slut.
- **Skulle ni vilja ha kontakt med forskare inom naturvårdsområdet innan ni gör en insamling av data för att få tips som gör det lättare att göra allmängiltiga tolkningar av resultaten?**

De flesta anser att det vore till stor nytta att få hjälp att lägga upp uppföljningar samt att bearbeta data m.m.

- BD Hjälpt med att lägga upp en bra uppföljning samt hjälp med behandling av de insamlade uppgifterna vore mycket värdefullt. Man tar gärna emot studenter som vill göra examensarbeten o.s.v.
- U Idéerna för hur uppföljningar borde göras har man själv. Möjligen skulle man få en samordningsvinst om flera länsstyrelser tillsammans sammanställer resultaten. Kanske skulle en GIS-baserad databas kunna upprättas med detta syfte. Erfarenheten säger dock att det är en trög apparat att få någonting sådant att fungera väl.
- N Ja. Det skulle vara väldigt värdefullt. När man lägger upp en uppföljning eller liknande är det svårt att tänka ut alla fallgropar som kan finnas längs vägen. Kontakt med forskare som har större erfarenhet av försöksuppläggning vore bra. Det skulle också vara bra att få hjälp att analysera det material som redan finns.
- **Finns det någon utanför länsstyrelsen som kan ha erfarenheter av restaureringar och skötsel av naturbetesmarker, t ex naturskyddsföreningar, naturvårdsstiftelser, hembygdsföreningar etc.?**

BD Hembygdsföreningar och naturskyddsföreningar har ofta varit de som genomfört restaureringarna. Hos dessa finns mycket praktisk kunskap samlad.

Norrbottnens Flora har kanske också kunskap byggd på inventeringar som skulle kunna vara till hjälp i uppföljningsarbetet. Kunskapsutbytet mellan Länsstyrelsen och Norrbottens Flora har dock inte varit särskilt omfattande.

- N Väst kuststiftelsen, Naturskyddsföreningen, Ornitologerna, Christer Larsson (konsult med erfarenhet bl.a. från Gårdshult och Eskhult), Göteborgs Universitet (Uno Unger), Hallands Flora (Kjell Georgsson), Hushållningssällskapet m.fl.

6.5 Slutligen

- **Vad upplever ni som de största problemen? Vad skulle man kunna göra åt det?**

Brist på betesdjur, dåligt utnyttjad konsumentmakt, tidsbrist, igenväxning, kontrollverksamhetens strikta regler och den låga ersättningen till slättermarker är några av de problem som beskrevs vid intervjuerna.

BD Lantbrukarna blir färre och färre med följden att djurantalet minskar. Detta kommer att innebära att det blir svårare och svårare att upprätthålla hävden i jordbrukslandskapet. Det är t o m svårt att få tag i djur att köpa eftersom de flesta djur säljs söderut.

Djurhållningen i länet är till största delen inriktad på mjölkproduktion där mjölkorna inte alltid är lämpade för att beta magra naturbeten. Ungdjuren passar däremot bra på dessa beten. I Norrbotten byggdes det många ladugårdar på 70- och 80-talen där det inte var meningen att djuren någonsin skulle gå ut. Detta var en medveten satsning för att minimera foderåtgången. Ladugårdarna ligger ofta mitt i byarna med följden att folk klagar på skitlukt om djuren får gå ute. Ågarförhållandena gör det dessutom svårt att nå sina betesmarker om det ligger annan mark mellan. På dessa gårdar har man haft dispens från utgångskravet ända till för något år sedan.

Ett annat problem med de gamla ladugårdarna är att de är byggda med bara 2,20 m i takhöjd. Om djur ska kunna gå in och ut ur ladugården är det då stor risk att rörmjölkningsystem och annan inredning slits sönder. När man sedan har nyinvesterat har det i stor utsträckning varit i robotmjölkningsystem där det krävs att djuren finns inom några hundra meter från mjölkningsroboten.

Det finns en stor brist på relevant naturvårdsforskning för Norrbottens län. Den forskning som bedrivs från Umeå universitet är sällan inriktad på odlingslandskapet och i Röbbäcksdalen och Öjebyn (Institutionen för Norrländsk Jordbruksvetenskap, SLU) är det främst produktionsinriktad jordbruksforskning man ägnar sig åt.

Problemet med jordbrukets fortlevnad i den här delen av landet är helt beroende av sociala och politiska faktorer. Miljöstöden har enbart marginell inverkan på lantbrukets fortlevnad i mindre gynnsamma områden. Under de senaste tio åren har t.ex. alla fjällhemman i Norrbottens län lagts ned.

I de Natura 2000-objekt som är hävdberoende kan nedläggningen komma att innebära stora problem och utgifter för att bibehålla skötseln.

Som utomstående är det ofta svårt att få köpa en jordbruksfastighet. För att överta en gård måste man i många fall vara född på gården.

U Bristen på betesdjur.

Det krävs en stor nationell satsning, t.ex. från Jordbruksverkets eller Naturvårdsverkets sida, på att upplysa den breda allmänheten om vikten av att köpa naturbeteskött. I denna upplysningssatsning skulle kunna ingå information om hur Sveriges köttproduktion ser ut idag. En stor del av det svenska nötköttet kommer från djur som levit hela livet uppfödda på spaltgolv. För att konsumenterna ska vara beredda att betala ett merpris för naturbeteskött är det helt avgörande att de vet vad de betalar för och varför.

Köttbranschens agerande är också a och o när det gäller att öka lönsamheten i köttproduktionen. Idag upplever man att de inte alls bryr sig om att producera de varor som marknaden efterfrågar. Man kan ta mycket lärdom av mejerierna som på ett helt annat sätt lyckats inrikta sin produktion på vad marknaden efterfrågar.

Egentligen är kanske antalet nötkreatur i Västmanland tillräckligt stort för att hävda länets betesmarker, men eftersom en stor del av djuren står inne räcker det inte på långa vägar. Om man kunde få alla nötkreatur att bli betesdjur vore mycket vunnet. Genom EU-stöden skulle man kunna rikta resurserna så att betesdrift premieras ännu mer än vad som görs idag. Djurhållarna bör i första hand se sig som producenter av naturvård med nötkött som andrahandsprodukt.

Arbeta aktivt för att människor ska kunna bo på landsbygden och underlätta för dem som vill satsa på jordbruk. Idag är det svårt att köpa en jordbruksfastighet. De som bedriver jordbruk gör det ofta för att de ärvt gården och för att man alltid brukat marken. De gör det inte för att de har ett stort intresse och ambitioner att utveckla verksamheten. Dessa bönder blir proppar i systemet och gör det svårt för dem som vill något mer.

För att förbättra avsättningen för ängshö skulle man kunna upprätta en marknadsplats för biomassa. Där kunde man annonsera ut hö, ensilage, flis eller vad man har över till alla intresserade inklusive biogasanläggningar etc. Idag bränns alldeles för mycket. Man skulle också kunna öka kontakterna mellan olika delar av länet för att t.ex. få ett utbyte mellan djurbönderna på Ängsö och gårdar med våtmarker i Svartådalen. När djuren på Ängsö betat de torra markerna på försommaren kan de köras upp till Svartådalen och efterbeta slättermarkerna där det är brist på djur.

För att säkra tillgången på betesdjur en lång tid framåt bör investeringar i djurstallar underlättas. Investeringsstödet fyller då en enormt viktig funktion och skulle göra betydligt större nytta om det fanns mer pengar i detta stöd. Idag kan ca 400 000 kr gå till en godkänd investering eller max 20 % av kostnaderna. På många länsstyrelser har man dock sänkt maximigränsen för utbetalat belopp till ca 200 000 kr för att på så sätt ha möjlighet att stödja fler investeringar.

C Miljöenhetens svar: Tidsbrist. Helst skulle man vilja se över alla gamla skötselplaner, men tyvärr finns inte tid och personal till detta. Man känner sig låst av många gamla

skötselplaner. Mycket ny kunskap har kommit fram de senaste åren (HagmarksMistra m.m.) och man behöver inte längre vara fast i gammal ovetenskaplig kunskap.

Landsbygdsenhetens svar: Tidsbrist och att man hela tiden måste ha kontrollverksamheten i åtanke. Om man skulle kunna släppa det och bara inrikta sig på vad som bäst skulle gynna natur- och kulturvärden i betesmarken/slätterängen, upplever man att resultatet skulle bli mycket bättre.

N Att det är så låg ersättning för slätter. Som det är idag finns det ingen som ser slätter som något lönsamt, något att bygga en entreprenörsverksamhet på. Det krävs betydligt högre ersättning om slättermarksvärdena ska vara möjliga att bevara.

I skogsbygden är betesdjursbrist ett problem. I slättbygden är det snarare problem med att betesdjursflockarna är för stora och att åkrar och naturbetesmarker sambetas. Slättbönderna kan nog tänka sig att låta sina djur beta marker i mellanbygden, men till skogsbygden blir det för långt att åka. I skogsbygden är fällorna små och vägarna dåliga.

Igenväxning är ständigt ett problem och ett hot mot natur- och kulturvärden i betesmarker och slätterängar.

- **Övrigt som sades:**

Här finns det som inte rymdes inom de ordinarie frågorna, men som diskuterades vid intervjuerna. Rådgivaryrkets omotiverat låga status, lämpliga framtida forum för spridande av kunskap, miljöövervakning m.m.

BD De marker som idag har åtgärdsplan är till stor del andra marker än de som inventerades i ängs- och hagmarksinventeringen. I den nyss avslutade ängs- och betesmarksinventeringen har man prioriterat de ängs- och hagmarksobjekt som inte fått någon åtgärdsplan. Detta för att hinna med och ha råd att besöka de marker som inte är med i stödsystemet. Tyvärr har man inte haft tid och råd att besöka avlägsna marker som fjällägenheter och marker i väglöst land.

U Vad händer om vi upptäcker att det inte är möjligt att bevara de kvarvarande betesmarkerna och slätterängarna? Ska vi hävda hela arealen hälften så bra eller halva arealen lika bra som idag?

Man bör se positivt på det som varit. Hela tiden kommer ny kunskap och systemen förbättras, men om det inte varit för den ”gamla” kunskapen hade man inte kommit dit där man är idag. Om fokus tidigare varit främst på kärlväxter är det nu dags att bredda sig och ta in övriga artgrupper. Kärlväxter är ändå en bra början.

C Landsbygdsenhetens svar: Rådgivaryrket är egentligen oerhört komplicerat och ett yrke som verkligen borde ha hög status bland naturvårdare. Så är inte fallet, kanske beroende av att lönen är så låg. Förutom de rena biologiska kunskaperna krävs ett genuint intresse för människor och en viss skådespelartalang för att väcka intresse för

naturvård. Det ligger också en svårighet i att veta vilken nivå man ska lägga sig på. Att yrket har låg status kan också bero på att arbetsuppgifterna ofta känns lågt prioriterade på länsstyrelserna. Gentemot lantbrukarna känns det däremot som om statusen är högre. Man blir snabbt deras personliga kontakt på länsstyrelsen. Rådgivarna är landsbygdsenhetens ansikte utåt, men verksamheten är ändå inte särskilt högt prioriterad.

I reservat och Natura 2000-områden finns i landet en tendens att undvika miljöersättning. Detta kan bero på att man vill ha friheten att inrikta skötseln av marken precis som man vill utan att behöva ta hänsyn till invecklade och ibland ”stelbenta” regler. I Uppsala län är dock flera Natura-betesmarker med i miljöstödet.

Miljöenhetens svar: De regionala miljöövervakningspengarna går idag inte till övervakning i reservat. Där har det ansetts att skötselpengarna ska räcka även till det. Man kan undra varför det inte finns någon rikstäckande plan för hur miljöövervakningen ska gå till. Som det är nu kan varje län var för sig bestämma vad som ska övervakas. Detta leder till att man får statistik som är väldigt svår att använda för att dra några generella slutsatser. I Uppsala län vet man t.ex. hur det står till med många fladdermuspopulationer men har ingen aning om hur det ser ut på andra sidan länsgränsen.

Kommunernas bristande kompetens inom naturvårdsområdet ses som ett problem.

- N Man skulle önska att man, även från lantbruksenhetens sida, kunde jobba mer aktivt för naturvården. Leta upp fina marker och knyta dessa till någon som har möjlighet att hävda genom bete eller slåtter. Som en följd av alla fältbesök som görs har man mycket kontakter som skulle kunna användas på ett bra sätt. Förmodligen finns det mer ängs- och betesmarker än man känner till (d.v.s. fler än de som ingår i miljöstöden). En anledning till att man inte söker ersättning för dessa marker kan vara att stödsystemet och ansökningsförfarandet är för krångligt. Det känns onödigt att lägga ner så mycket arbete på att sätta sig in i regelverket om det ändå bara handlar om små summor för en liten slåtteräng eller betesmark.

Det händer ganska ofta att man kommer till en betesmark där betingelserna verkar vara väldigt bra, men där den typiska florán av någon anledning saknas. Ofta kan man också se att marken har kvävepåverkan trots att ingen gödsel tillförts. Kattfot och fältgentiana har blivit väldigt sällsynta och allt detta antas bero på kvävenedfall.

Man känner sig pressad av alla förväntningar som finns på allt vad man borde göra vid åtgärdsplanebesöket. Det finns idag inte resurser att göra mer detaljerade planer och ta hänsyn till fler av betesmarkens komponenter.

För att bättre sprida kunskap om skötsel och restaurering av betesmarker skulle en praktisk naturvårdssida på nätet vara en bra kanal. Där kan alla som har kunskap att dela med sig av, skriva in erfarenheter och observationer. Om man sedan har frågor angående ett specifikt problem går det snabbt att få ett svar från någon som tidigare ställts inför samma situation. Det bör också finnas en sökmotor som möjliggör sökningar på t.ex. ”björnbär” eller ”vildsvin”. Mejlinglistor med nyhetsbrev liknande de som skickas ut inom projektet ”Greppa näringen” vore också ett bra sätt att sprida kunskap på.

Jordbruksverkets rapporter 2004

1. Förutsättningar för en minskning av växthusgasutsläppen från jordbruket
2. Kvalitetskriterier för våtmarker i odlingslandskapet – kriterier för rening av växtnäring med beaktande av biologisk mångfald och kulturmiljö
3. Administrativa konsekvenser av MTR
4. Analys av den veterinära situationen – med en arbetsmarknadsprognos fram till år 2020
5. Tre nya miljöersättningar – Hur blev det? Rapport från projekt CAP:s miljöeffekter
6. Den svenska livsmedelsindustrins syn på nutid och framtid – Enkät- och intervjuundersökning hösten 2003
7. Konsumtionen av livsmedel och dess näringsinnehåll – Uppgifter t.o.m. år 2002
8. Jordbruksverkets foderkontroll 2003 – Feed control by the Swedish Board of Agriculture 2003
9. Livsmedelsexport – förutsättningar och möjligheter
10. Återfunnen mångfald för framtida bruk – Verksamhetsberättelse för POM 2003

Rapporten kan beställas från
Jordbruksverket,
551 82 Jönköping
Tfn 036-15 50 00 (vx)
Fax 036 34 04 14
E-post: jordbruksverket@sjv.se
Internet: www.sjv.se

ISSN 1102-3007
ISRN SJV-R-04/11-SE
SJV offset, Jönköping, 2004
RA04:11